

Bakalářská práce

Sociální a politické postoje Ericha Fromma

Studijní program:

B0114A300069 Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Studijní obory:

Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
Německý jazyk se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Martina Pažoutová

Vedoucí práce:

Mgr. Ing. Martin Brabec, Ph.D.
Katedra filosofie

Liberec 2024

Zadání bakalářské práce

Sociální a politické postoje Ericha Fromma

<i>Jméno a příjmení:</i>	Martina Pažoutová
<i>Osobní číslo:</i>	P21000454
<i>Studijní program:</i>	B0114A300069 Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
<i>Specializace:</i>	Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání Německý jazyk se zaměřením na vzdělávání
<i>Zadávající katedra:</i>	Katedra filosofie
<i>Akademický rok:</i>	2022/2023

Zásady pro vypracování:

Cílem práce je na základě prostudované literatury podrobně představit sociální a politické postoje Ericha Fromma. V první části autorka seznámí čtenáře se životem Ericha Fromma, kde především zdůrazní jeho myšlenkové začlenění do koncepce Frankfurtské školy. Ve druhé části studentka rozebere psychologické koncepce osobnosti člověka Ericha Fromma a jejich vliv na jeho sociální a politické názory. Ve třetí části budou detailně rozebrány jeho sociální a politické teorie. V závěru bude provedeno celkové shrnutí a zhodnocení sociálních a politických postojů Ericha Fromma. Studentka prohlašuje, že se v průběhu příprav a vypracování práce bude řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

tištěná/elektronická

Jazyk práce:

čeština

Seznam odborné literatury:

FROMM, Erich. Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie. Přeložil Jindra HUBKOVÁ. Praha: Earth Save, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1. FROMM, Erich. Obraz člověka u Marxe. Brno: L. Marek, 2004. ISBN 80-86263-53-3. FROMM, Erich. Strach ze svobody. Přeložil Vlastislava ŽIHLOVÁ. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9. FUNK, Rainer. Erich Fromm. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-086-0. JEFFRIES, Stuart. Grandhotel nad propastí: životy myslitelů frankfurtské školy. Přeložil Petr FANTYS. Brno: Host, 2022. ISBN 978-80-275-0830-3.

Vedoucí práce:

Mgr. Ing. Martin Brabec, Ph.D.

Katedra filosofie

Datum zadání práce:

20. ledna 2023

Předpokládaný termín odevzdání: 30. června 2024

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
garant studijního programu

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce Mgr. Ing. Martinu Brabcovi, Ph.D. za cenné rady, vstřícnost při konzultacích, a především za odborné vedení mé bakalářské práce.

Anotace

Hlavním tématem této bakalářské práce jsou sociální a politické postoje Ericha Fromma. Cílem práce je provedení analýzy Frommových stanovisek týkajících se osobnosti a jejího charakteru, vývoje kapitalistické moderní společnosti a s ní spojených aspektů, jako je například odcizení. Dále bude součástí rozboru také jeho pojetí zdravé společnosti. Nesmíme opomenout ani jeho pohled na problematiku svobody. Tato analýza bude provedena na základě prostudované literatury zejména od samotného Ericha Fromma.

Klíčové pojmy: Erich Fromm, osobnost, charakter, moderní společnost, kapitalismus, odcizení, svoboda

Annotation

The main topic of this bachelor thesis is Erich Fromm's social and political attitudes. The aim of this work is to analyse Fromm's stands towards human's personality and its character, the development of modern capitalistic society and aspects connected to this topic for example alienation. We will also analyse his concept of sane society. We will also focus on his perception of freedom and its problematics. These analyses are going to be based on studied literature mainly from Erich Fromm himself.

Keywords: Erich Fromm, personality, character, modern society, capitalism, alienation, freedom

Obsah

Úvod.....	9
1. Život Ericha Fromma.....	10
1.1. Začlenění Ericha Fromma do koncepce Frankfurtské školy.....	11
2. Osobnost člověka.....	15
2.1. Charakter a jeho typy.....	16
2.1.1. Neproduktivní orientace.....	19
2.1.2. Produktivní orientace.....	22
2.1.3. Vlastnická orientace X prožitková orientace.....	24
3. Člověk a společnost.....	30
3.1. Charakter kapitalistické společnosti.....	31
3.2. Možné úniky ze zla kapitalismu.....	39
3.3. Humanistický komunitární socialismus podle Ericha Fromma.....	41
4. Svoboda.....	45
4.1. Dva aspekty svobody.....	46
4.1.1. Mechanismy úniku.....	47
4.2. Svobodná volba.....	49
5. Závěr.....	51
6. Seznam literatury.....	55
7. Seznam internetových zdrojů.....	57

Seznam schémat

Schéma 1.....	52
Schéma 2.....	53

Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá sociálními a politickými postoji významného německo-amerického psychologa, filozofa a sociologa Ericha Fromma, především jeho pohledem na situaci člověka v moderní kapitalistické společnosti, která dle Fromma člověku přináší mnoho negativních důsledků, jež mohou vést k duševnímu onemocnění. Z tohoto důvodu Fromm navrhuje novou podobu společnosti, ve které by měl mít člověk možnost plnohodnotně uskutečňovat své bytí. Při zkoumání jeho postojů nesmíme opomenout ani problematiku svobody, jež také tvoří důležitou součást Frommovy tvorby. Celou analýzu potom doplní vysvětlení, jakým způsobem Fromm vnímá osobnost člověka.

První kapitola bude zaměřena na život Ericha Fromma a jeho působení ve Frankfurtské škole. Ve druhé kapitole se budeme zabývat Frommovou teorií osobnosti, především se zaměříme na lidskou přirozenost a charakter, jež tvoří důležitou část osobnosti a který je podle Fromma z velké části ovlivněn kulturními a sociálními vlivy, a proto je jeho objasnění důležité pro pochopení fungování společnosti. Na toto navážeme ve třetí kapitole, kde bude hlavním tématem vývoj moderní kapitalistické společnosti a její vliv na formování osobnosti člověka. Kromě toho v rámci této kapitoly ukážeme možné úniky z kapitalistické společnosti, a také Frommovu představu nové zdravé společnosti. V poslední kapitole se podíváme na pohled Ericha Fromma na svobodu a s ní spojený proces individualizace, jež souvisí s vývojem kapitalistické společnosti. Kromě toho se v této části zaměříme na mechanismy úniku, jež jedinci využívají v důsledku strachu ze svobody. Dále bude součástí této kapitoly objasnění problematiky svobodné volby. V závěru této práce budou shrnuty a vyhodnoceny tyto postoje a myšlenky.

Práce bude založena především na analýze knih Ericha Fromma *Člověk a psychoanalýza* (1997), *Mít nebo být* (2020), *Cesty z nemocné společnosti* (2009), *Strach ze svobody* (1993) a *Lidské srdce* (1996). V práci budou nadále použita autorova další díla či jiné zdroje, jež nám pomohou problematice lépe porozumět.

1. Život Ericha Fromma

Erich Pinchas Fromm se narodil 23. března 1900 ve Frankfurtu nad Mohanem jako jediný syn Naphtaliho Fromma a Rosy Frommové, rozené Krausové. Vztah Ericha Fromma k jeho rodičům nebyl zrovna ideální. Fakt, že byl jedináčkem, vedl k tomu, že ho rodiče rozmazlovali, a on byl proto neukázněným dítětem. Jeho úzkostlivý otec měl o něj přímo neurotický strach, jenž se postupem času změnil v nezájem. Jeho matka si velmi zakládala na své rodině, ke které měla silné citové pouto, což se podepsalo i na jejím vztahu k Erichovi, milovala na něm jen to, co odpovídalo genům jejich předků.¹

Oba rodiče pocházeli z židovské rodiny rabínů. Tato skutečnost svým způsobem formovala zájmy i osobnost Ericha Fromma, neboť se zprvu ztotožňoval s židovskou tradicí, jejímiž reprezentanty podle něj byli jeho pradědeček Seligmann Bär Bamberger, „würzburgský rabín“ a dědeček Seligmann Pinchas Fromm. Kromě jeho rodinných předků byli pro Ericha Fromma v oblasti židovství velmi významní také rabín dr. Neheim Anton Nobel či jeho učitel Talmudu v Heidelbergu dr. Salman Baruch Rabinkow.² Nobel na Fromma velmi zapůsobil, sám o něm říkal, že měl na něj, co se týče židovství, nejvýznamnější vliv. Fromm na Nobelovi obdivoval, že spojoval konzervativní židovskou životní praxi s Goethovým básnictvím a osvícenskou filozofií. Mimo to mu Nobel představil dílo Cohena, ve kterém Fromma zaujaly interpretace židovské tradice.³ Oproti tomu Rabinkow Ericha Fromma zaujal svým kombinováním tradičního židovského studia talmudu s moderní kulturou. Jeho výklad židovství by se dal označit za radikálně humanistický.⁴

Erich Fromm se chtěl původně stát po vzoru svého prastrýce Dajana Ludwiga Krause talmudistou v Poznani, ovšem jeho vztah s rodiči mu neumožnil splnit si tento sen, neboť podle nich byl odchod do Litvy, kde chtěl studovat talmud, přímo radikalismem. Proto chodil ve Frankfurtu na Wöhlerovu školu, kde se učil latinsky, anglicky a francouzsky a roku 1918 odmaturoval. Jeho studia nadále pokračovala ve Frankfurtu v oboru práv. Fromm však pro sebe neviděl v tomto oboru budoucnost, a tak ho vyměnil za filozofii, sociologii a psychologii v Heidelbergu.⁵

Ve filozofii ho zajímala témata týkající se člověka jako jednající bytosti, a proto pro něj byli důležitými filozofy Aristoteles, Spinoza nebo také Karl Marx. Obecně však musíme

¹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-086-0, s. 13, 16, 18.

² FUNK, pozn. 1, s. 13–14, 20.

³ FUNK, pozn. 1, s. 25.

⁴ FUNK, pozn. 1, s. 29.

⁵ FUNK, pozn. 1, s. 14, 16, 35.

Frommův postoj k sociologii a filozofii chápat v kontextu psychoanalýzy, se kterou se poprvé setkal díky Friedě Reichmanové, která se později stala jeho první ženou. Fromm se zabýval psychoanalýzou a jejím přezkoumáváním po celou dobu svého působení. Je důležité také podotknout, že psychoanalýza, společně s buddhismem a Rabinkovým univerzalistickým a humanistickým výkladem židovství, přispěly ke Frommově odmítnutí ortodoxního židovství a přiklonění se k ateistickému humanismu.⁶

Fromm byl velmi mnohostranný a angažovaný ve všech možných věcech. Své poznatky přednášel na různých vysokých školách jako například na Národní autonomní univerzitě v Mexiko City⁷ či na Kolumbijské univerzitě. Kromě toho přednášel v mnoha institutech jako například v International Institute for Social Research, který byl součástí Kolumbijské univerzity, nebo v American Institute for Psychoanalysis. Po celou dobu jeho působení na vysokých školách a v institutech byl členem Institutu pro sociální výzkum.⁸ Mimo to se Fromm angažoval i v politických věcech. Po vydání knihy *Cesty z nemocné společnosti* (1955) se stal členem Socialistické strany Spojených států. Po skončení jeho stranickopolitické aktivity Fromm nadále pokračoval v některých působivých politických činnostech, týkajících se spolupráce s politickými hnutími, či psaní různých knih a článků, kterými zasahoval do aktuální politické situace.⁹

Je důležité také zmínit, že roku 1933 musel emigrovat před Hitlerovým fašismem do USA, kde roku 1940 získal státní občanství. V roce 1949 se přestěhoval do Mexika a roku 1974 odešel do Locarna, kde zůstal až po zbytek života. Erich Fromm zemřel 8. března 1980 na srdeční infarkt.¹⁰

1.1. Začlenění Ericha Fromma do koncepce Frankfurtské školy

Předtím, než se zaměříme na působení Ericha Fromma ve Frankfurtské škole, považují za důležité objasnit, co Frankfurtská škola byla a jak se vyvíjela do doby, než byl její součástí Erich Fromm.

Institut pro sociální výzkum, později označovaný jako Frankfurtská škola, založil v roce 1923 Felix Weil ve Frankfurtu nad Mohanem. Důvodem pro založení Frankfurtské školy bylo přesvědčení Weila a jeho společníků, že pro rozvoj marxismu je nezbytné vytvořit politicky

⁶ FUNK, pozn. 1, s. 33, 36–39.

⁷ JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí: životy myslitelů frankfurtské školy*. Přeložil Petr FANTYS. Brno: Host, 2022. ISBN 978-80-275-0830-3, s. 299.

⁸ FUNK, pozn. 1, s. 96.

⁹ FUNK, pozn. 1, s. 107–109.

¹⁰ FUNK, pozn. 1, s. 55, 95, 97, 104, 117.

nezávislý institut, ve kterém se bude marxismus nadále teoreticky zkoumat a rozvíjet. V čele Institutu stál jako první Carl Grünberg, který se zavázal, že bude pokračovat stejným směrem jako Weil. Centrem výzkumu Frankfurtské školy v první dekádě byl tedy marxismus.¹¹

Frankfurtská škola nabyla na významu v roce 1930, kdy se ředitelem stal Max Horkheimer. Horkheimer se během svého vedení Institutu odvrátil od Grünbergova tradičně pojímaného marxismu k novému pojetí, které bylo založeno na interdisciplinárním výzkumu, v němž se měla spojit filozofie, sociologie, psychologie, národohospodářství a historie.¹²

V tuto dobu došlo k založení významného časopisu *Zeitschrift für Sozialforschung* (1932) (*Časopis pro sociální výzkum*), ve kterém byly publikovány odborné studie a analýzy zabývající se podmínkami, aspekty a projevy společenské krize. Z tohoto důvodu můžeme na stránkách časopisu sledovat zrod kritické teorie společnosti, na níž stál teoretický program druhé dekády Frankfurtské školy. Mimo to se členové ústavu zabývali výzkumem autority a rodiny. Za hlavní představitele kritické teorie jsou považováni Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Max Horkheimer a také Erich Fromm.¹³

S nástupem fašismu v Německu v roce 1933 se musel Institut přestěhovat nejdříve do Ženevy, poté do Paříže, a nakonec se roku 1934 usadil v New Yorku, kde nadále pokračoval v analytické činnosti. Po začátku války v roce 1939 už Institut pro sociální výzkum nefungoval tak, jak by měl, což Horkheimer vyřešil rozpuštěním Institutu pro sociální výzkum v podobě, ve které existoval od roku 1923. S hlavními zaměstnanci Institutu ukončil pracovní poměr a přesunul se do Kalifornie. Institut pro sociální výzkum existoval nadále pouze symbolicky jako menší kancelář v New Yorku, spravovaná Leem Lowenthalem.¹⁴

Začlenění a přínos Ericha Fromma

Erich Fromm se dostal do Institutu pro sociální výzkum skrze své působení v psychoanalytickém institutu, jenž byl v úzkém spojení s Frankfurtskou školou, neboť sídlily ve stejné budově. Tímto způsobem se Fromm seznámil s Horkheimerem, který ho roku 1930 určil jako vedoucího analytika v Institutu.¹⁵

¹¹ VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé strany Zelených: diskursivní analýza. Teritoria*. Praha: Matfyzpress, 2011. ISBN 978-80-7378-153-8, s. 49–51.

¹² VALENTA, pozn. 11, s. 51, 54–55.

¹³ VALENTA, pozn. 11, s. 55.

MAVADA, Radim. *Škola frankfurtská* [online]. Sociologická encyklopedie. 2017. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kola_frankfurtsk%C3%A1. [cit. 2024-02-17].

¹⁴ VALENTA, pozn. 11, s. 59.

MAVADA, pozn. 13.

¹⁵ VALENTA, pozn. 11, s. 53.

Analytická práce ústavu ve 30. letech byla založena především na snaze Ericha Fromma spojit Freudovu psychoanalýzu s marxismem. Vytvořil tak koncept sociální psychologie, která spojovala jeho poznatky ze sociologie s poznatky z psychoanalýzy.

Kromě toho stál Erich Fromm v čele empirických výzkumů, jež nejdříve sledovaly mentalitu společenských tříd a následně, vlivem sílícího nacismu a fašismu, se tyto výzkumy přeorientovaly na zkoumání vzniku totalitarismu, jež bylo prováděno na základě analýzy autoritativního charakteru a rodiny.¹⁶

S tím také souvisel Frommův výzkum týkající se vítězství fašismu v Německu. Fromm přednesl dva hlavní faktory, které měly na vítězství fašismu největší podíl: německá hospodářská zaostalost a sadomasochismus. Dalším faktorem podle něj mohl být sociální charakter nižší střední třídy, který zůstal stejný i potom, co se Německo posunulo od raného kapitalismu k monopolnímu. Tento Frommův názor týkající se základu fašismu se stal obecně přijímaným postojem frankfurtské školy.¹⁷

Dále se Fromm zabýval kritikou freudovské ortodoxie. První kritika spočívala ve zpochybnění Freudových názorů týkajících se důležitosti libidózních pudů. Ve své eseji *Metoda a funkce analytické sociální psychologie* (1931) totiž tvrdí, že lidské pudové ústrojí je obměnitelné díky ekonomickým podmínkám, a také že libidózní a společenské síly jsou měnné a navzájem v dialektickém vztahu. Ačkoliv to tedy zpočátku vypadlo, že Fromm spojuje Marxe s Freudem, nebyla to úplně tak pravda, neboť Fromm slučoval Marxe se svým vlastním psychosociálním popisem subjektivních faktorů. Tímto popisem proti sobě poslal nejen své kolegy, včetně Theodora Adorna a Maxe Horkheimera, ale také celou freudovskou ortodoxnost.¹⁸

Za další vzpuru související s freudovskou ortodoxií by se dala považovat jeho kritika Oidipovského komplexu. Fromm tvrdí, že Oidipův komplex musel mít někde svůj počátek, tedy že tímto komplexem neprocházely všechny společnosti v dějinách, a především ne ta předkapitalistická. Dále také prohlašuje, že tento komplex přišel až s příchodem patriarchátu, protože mezitímco matčina láska je bezpodmínečná, tak otcova je podmíněna plněním povinností. Celá tato Frommova kritika freudovské ortodoxie přispěla k ukončení jeho působení v Institutu pro sociální výzkum, neboť vedla ke střetu s Horkheimerem a Adornem.¹⁹

¹⁶ VALENTA, pozn. 11, s. 56.

¹⁷ JEFFRIES, pozn. 7, s. 252–254.

¹⁸ JEFFRIES, pozn. 7, s. 159, 297.

¹⁹ JEFFRIES, pozn. 7, s. 57–59.

Erich Fromm byl propuštěn z Institutu v roce 1939 poté, co byl již od roku 1934 kritizován Horkheimerem, který zamítal jeho náměty týkající se pokračování empirických výzkumů a který se od Fromma čím dál tím více distancoval. Přestože Erich Fromm velmi ovlivnil proces celého výzkumu svými poznatky z psychoanalýzy a sociální psychologie, nebyl jeho význam pro Institut z různých důvodů doceněn.²⁰

²⁰ VALENTA, pozn. 11, s. 59.
FUNK, pozn. 1, s. 52–53.

2. Osobnost člověka

Pro pochopení Frommových postojů je velmi důležité znát jeho koncepci osobnosti člověka. Podle Ericha Fromma existuje nesmírné množství odlišných osobností, které však mají jedno společné – jsou předurčeni kuriozitami lidské existence, jež vyplývají z lidské přirozenosti. Z tohoto důvodu Erich Fromm nejdříve objasňuje problematiku lidské přirozenosti, od níž se následně odvíjí jedinečnost každé osobnosti člověka.

Lidská přirozenost spočívá podle Fromma v biologické slabosti člověka, jež se stala základním kamenem vývoje vlastností typických pouze pro člověka. Tato biologická slabost tkví v nízké schopnosti pudového přizpůsobení člověka, jež z něj udělala na jedné straně nejbezmocnější bytost živočišné říše, na straně druhé však přispěla k jeho velké výhodě, ve které spočívá jeho lidská síla. V důsledku této omezené pudové výbavy získal člověk vyvinutější mozek, díky kterému disponuje rozumem, pomocí kterého je schopen uvědomovat si sám sebe, ale i okolní svět, což jiní živí tvorové nedokážou.²¹

Dále Fromm zmiňuje, že jsou součástí lidské přirozenosti také existenciální rozpory, které jsou následkem rozpolcení lidské povahy. Člověk je již od začátku života postaven před mnoho nesrovnalostí, které musí nějakým způsobem řešit. Jedná se například o rozpor mezi životem a smrtí či mezi vlastněním a prožíváním.²² Tyto rozpory se nedají nijak odstranit, avšak každý jedinec má možnost rozhodnout se, jak na ně bude reagovat. Erich Fromm podotýká, že vedle existenciálních rozporů existují také historické rozpory, jež však nejsou nutnou součástí lidského života, neboť si je člověk vytváří sám v průběhu dějin, a jsou proto také řešitelné jeho jednáním.

Tato nerovnováha lidského života si vyžaduje na rozdíl od zvířete uspokojení i jiných potřeb než těch základních, jako je hlad, žízeň a sexuální pud, a sice potřeb a vášní pramenících ze samotné lidské existence, které nejsou vysvětlitelné silou biologických pudů člověka.²³

²¹ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Přeložil Miroslav ZŮNA. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. ISBN 80-85637-29-4, s. 135.

²² FROMM, Erich. *Mít, nebo být?* Vydání páté, v tomto překladu třetí, v Portále první. Přeložil Jan LUSK. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1646-9, s. 30.

²³ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha: Aurora, 1997. ISBN 80-85974-18-5, s. 35–41.

Erich Fromm jmenuje následujících pět existenciálních potřeb:

1. „potřeba vztažnosti podmíněná láskou či narcismem“²⁴
2. „potřeba transcendence prostřednictvím kreativity či destruktivity“²⁵
3. „potřeba zakořenění prostřednictvím bratrství nebo incestu“²⁶
4. „potřeba prožívání identity prostřednictvím individuality nebo státní konformity“²⁷
5. „potřeba hledání orientačního rámce a objektu odevzdanosti prostřednictvím rozumu nebo naopak iracionality“²⁸

Lidé jsou si v mnoha aspektech podobní, neboť sdílejí stejné postavení na Zemi a s ním spojené existenciální rozpory, přesněji řečeno sdílejí tytéž zvláštnosti lidské existence. Přesto, jak jsem již zmínila, je podle Fromma pro lidskou bytost typická obrovská rozmanitost osobností, která spočívá v odlišných reakcích každého jednotlivce na problémy týkající se lidské existence.

Erich Fromm vysvětluje pojem osobnost ve své knize *Člověk a psychoanalýza* (1997) následovně: „Osobností rozumím totalitu zděděných a získaných psychických vlastností, které charakterizují jedince a vytvářejí jedinečnost tohoto jedince. Rozdíl mezi zděděnými a získanými vlastnostmi odpovídá vcelku rozdílu mezi temperamentem, nadáním a konstitučně danými psychickými kvalitami na jedné straně a charakterem na straně druhé.“²⁹ Přičemž rozdíl mezi temperamentem a charakterem spočívá v tom, že temperament je podmíněn strukturou naší psychiky a je tedy stálý, zatímco charakter se formuje podle našich zážitků a zkušeností nasbíraných během života, tudíž je do určité míry proměnný. Pro lepší pochopení uvedu příklad: pokud má někdo cholerický temperament, potom jsou pro něj typické rychlé a silné reakce, ale na co tímto způsobem reaguje, určuje jeho charakter.³⁰

2.1. Charakter a jeho typy

Charakter je podle Fromma jedním z nejdůležitějších rysů osobnosti člověka, neboť svým způsobem určuje míru schopnosti člověka žít. Ovlivňuje tedy jeho postavení ve

²⁴ FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie*. Přeložila Jindra HUBKOVÁ. Praha: Earth Save, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1, s. 31.

²⁵ FROMM, pozn. 24, s. 37.

²⁶ FROMM, pozn. 24, s. 39.

²⁷ FROMM, pozn. 24, s. 58.

²⁸ FROMM, pozn. 24, s. 61.

²⁹ FROMM, pozn. 23, s. 44.

³⁰ FROMM, pozn. 23, s. 44–46.

společnosti, ale i celkovou úspěšnost v životě. Jak tvrdí Freud, „osudem člověka je jeho charakter.“³¹ A právě Freudem se Erich Fromm při tvorbě své koncepce charakteru inspiroval. Fromm následoval Freuda v dynamickém pojetí charakteru, ale v jednom zásadním bodě se od něj odlišil.

Fromm se shodoval s Freudem v tom, že charakter je souhrn lidských vášní, které určují způsob jednání, myšlení a cítění každého jedince. Tento způsob tedy není jen výsledkem racionálních reakcí na realitu, nýbrž je do jisté míry určován zvláštnostmi charakteru daného jedince. Erich Fromm souhlasí s Freudem i v tom, že struktura charakteru člověka stanovuje, jakým směrem se ubírá jeho snažení v průběhu života. Podle obou je tedy lidské chování determinováno celkovým charakterem člověka, z něhož jsou odvozeny jednotlivé charakterové rysy. Podstatou charakteru člověka tedy není pouze jednotlivý charakterový rys, nýbrž kombinace těchto rysů, která je výsledkem specifického formování charakteru, nebo jak to označuje Fromm, "orientace charakteru".³²

Fromm se ale s Freudem neshoduje v jednom důležitém bodě, který se týká otázky základu charakteru. Freud vidí jádro charakteru ve formách utváření libida, zatímco Fromm vidí základ charakteru ve vztazích člověka ke světu.

Člověk se dle Ericha Fromma může dostat do vztahu se světem dvojím způsobem – procesem asimilace, který se týká osvojování a používání věcí, a procesem zespolečenštění, jenž souvisí se vztahem jedince k ostatním lidem, ale i k sobě samému. Lidská bytost si pro uspokojení svých potřeb potřebuje osvojit věci, což je schopna udělat buď tím, že si je vezme zevnějšku, nebo tím, že si je sama vyrobí. Kromě toho je pro uspokojení člověka důležité, aby navazoval vztahy s ostatními a byl součástí nějaké skupiny, neboť izolace je pro něj nesnesitelná a vede k poruchám duševního zdraví. Tyto dva procesy týkající se vytváření vztahů k okolnímu světu tvoří tedy podle Fromma jádro charakteru.

Důležité je také zmínit, že je charakter podle Fromma utvářen kulturními a sociálními vlivy. To vede k tomu, že má většina jedinců z jedné kulturní oblasti společné charakterové rysy či společné charakterové jádro, jež Erich Fromm nazývá jako "sociální charakter", jímž se budeme více zabývat ve třetí kapitole této práce. V následující části se však budeme zabývat individuálním charakterem, který od sebe navzájem odlišuje všechny jedince daného kulturního společenství. Tyto odlišnosti mezi jedinci spočívají především v psychických a materiálních rozdílech sociálního okolí, ale také v rozdílech temperamentu.³³

³¹ FROMM, pozn. 23, s. 49.

³² FROMM, pozn. 23, s. 48–50.

³³ FROMM, pozn. 23, s. 51–52.

Typy charakteru

Erich Fromm odlišuje dva základní typy orientací charakteru. Tyto typy se odvíjejí od toho, jakým způsobem se jedinci vztahují ke světu. Záleží na tom, jestli k získávání a používání věcí a ke vztahu k druhým i k sobě samým přistupují produktivně či neproduktivně. Na tomto základě Fromm staví rozdíl mezi neproduktivní a produktivní orientací charakteru. Přičemž produktivní orientace je Erichem Frommem považována za zdravý přístup k životu.³⁴

V následující části se zaměříme na charakteristické znaky obou orientací. Erich Fromm vymezuje různé typy produktivní a neproduktivní orientace v procesu asimilace a v procesu zespolečenštění zvláště. Pro větší přehlednost jsem se rozhodla toto rozdělení zachovat.

Je však důležité brát na vědomí, že neexistují jedinci vyloženě s produktivní orientací a ani jedinci, kteří by byli čistě neproduktivní. Erich Fromm z tohoto důvodu zmiňuje smíšeniny orientací, u kterých je potřeba odlišovat především smíšeniny neproduktivních orientací mezi sebou a smíšeniny mezi neproduktivní a produktivní orientací. Míra produktivnosti a neproduktivnosti se určuje kvalitou rysů typických pro neproduktivní orientaci, která se často mění. Každý typ neproduktivní orientace má jisté projevy, které mohou být jak negativní, tak pozitivní v závislosti na celkovém stupni produktivnosti uvnitř celkového charakteru. Erich Fromm uvádí praktický příklad: „Jestliže je produktivnost silná, nalézáme rozumnou a systematickou lásku k pořádku; u menší se produktivnosti se tato vlastnost zvrhává víc a víc v nerozumnou, pedantickou a vynucenou „lásku k pořádku“, která se míjí svým vlastním cílem.“³⁵

Kromě toho je mezi různými možnostmi orientace určitá afinita mezi procesem asimilace a procesem zespolečenšťování. Například lidé s křečkovskou orientací mají tendenci k destruktivnímu vztahování se k ostatním, oproti tomu mají například jedinci s receptivní orientací sklony k masochismu.

Zjednodušeně Erich Fromm říká, že toto obrovské množství možností charakteru osobnosti závisí na následujících aspektech: „1. neproduktivní orientace se mísí různými způsoby vzhledem k příslušné síle každé z nich; 2. každá se mění ve své kvalitě se stupněm dané produktivnosti; 3. různé orientace se mohou v materiální, emocionální a intelektuální

³⁴ *Erich Fromm & Humanistic Psychoanalysis* [online]. The Glaring Facts. 2013. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20130121222920/http://www.theglaringfacts.com/psychology/erich-fromm-humanistic-psychoanalysis/>. [cit. 2024-04-16].

³⁵ FROMM, pozn. 23, s. 95.

sféře činnosti různě projevoval.³⁶ Pokud přidáme k této vysoké míře variability charakteru osobnosti ještě její temperament, tak se nám ukáže nekonečné množství variant osobností.³⁷

2.1.1. Neproduktivní orientace

a) V PROCESU ASIMILACE

Erich Fromm popsal čtyři základní orientace spadající pod neproduktivní orientaci tím, že zabraňují člověku dosáhnout pozitivní svobody a seberealizace. Jedná se o receptivní, vykořisťovatelskou, křečkovskou a tržní orientaci. Tyto charakterové orientace jsou všechny součástí osobnosti člověka. Ve většině případů se objevují v nějaké kombinaci. To, která orientace zrovna převládá, je podmíněno kulturními a sociálními vlivy, které působí na daného jednotlivce.³⁸

Receptivní orientace

Lidé s receptivní orientací věří, že zdroj všeho dobrého leží vně nich samých, proto pouze přijímají od ostatních, ale sami nic nedávají. Jsou radši milováni, než aby sami milovali, jsou velmi dobrými posluchači, čekají, až jim někdo sdělí potřebné informace, ale sami nevykonávají žádnou činnost. Lidé s receptivní orientací jsou neustále fixováni na ostatní lidi, kteří jsou jim ochotni podat pomocnou ruku. Takoví jedinci mají neustálou potřebu hledat "záračného pomocníka", protože mají pocit, že bez pomoci někoho jiného nemohou nic dělat. Jakmile jsou sami, cítí se ztraceni a ochromeni, nejsou schopni se sami za sebe rozhodnout. Z tohoto důvodu kolem sebe potřebují mnoho lidí, a proto se chovají tak, aby měli dobrý vztah s co nejvíce lidmi. Lidem, kteří jsou ochotni jim pomoci, dávají najevo jejich maximální věrnost, kterou provází strach z toho, že je někdy ztratí. Jedinci s tímto typem orientace sami rádi nabídnou pomocnou ruku, ale jen s vidinou toho, že si díky tomu získají náklonnost druhého člověka. Tento typ orientace se u lidí projevuje jejich citlivostí, optimismem a přátelským přístupem. Jejich pohyby jsou velmi vybízející a zaobalené.³⁹

³⁶ FROMM, pozn. 23, s. 95.

³⁷ FROMM, pozn. 23, s. 92–95.

³⁸ FROMM, pozn. 23, s. 66.

Erich Fromm & Humanistic Psychoanalysis, pozn. 34.

³⁹ FROMM, pozn. 23, s. 53–55.

Vykořisťovatelská orientace

Stejně jako v případě receptivní orientace je i v případě vykořisťovatelské orientace zdrojem všeho dobra všechno to, co se odehrává vně daného člověka. I lidé s vykořisťovatelskou orientací si myslí, že nejsou schopni cokoli dokázat sami za sebe. Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma orientacemi spočívá v tom, že lidé s vykořisťovatelskou orientací nečekají na pomoc či dar, ale prostě si to, co chtějí, vezmou násilím. Takoví lidé pocítují největší uspokojení, když mohou někomu jinému něco sebrat, ať už se jedná o myšlenky, partnera či hmotné věci. Vykořisťují každého, kdo jim má co nabídnout, milují pouze lidi, od kterých mohou něco ukradnout a pohrdají těmi, kteří jim nemají co poskytnout. Lidé, u nichž převládá tento typ orientace, jsou cyničtí, závistiví, žárliví a nedůvěřiví. Gestikulují velmi agresivně a ostře. Heslem této orientace je: „Ukradené plody jsou nejsladší.“⁴⁰

Křečkovská orientace

Křečkovská orientace se vyznačuje neustálým shromažďováním věcí a lakotou. Jedinci s tímto typem orientace mají rádi spoření a shromažďování, bojí se čehokoliv nového a neradi dávají cokoli ze svého majetku někomu jinému. Jejich hlavním cílem je tedy nasbírat co nejvíce majetku a ideálně žádný nedávat pryč. Lakotí úplně se vším, od peněz přes city a myšlenky až po lásku, která pro ně znamená pouze další zisk do svého vlastnictví v podobě milované osoby. Pro tento typ orientace je typická neschopnost produktivního myšlení, pořádkumilovnost, důraz na čistotu, posedlost přesností, nedůvěřivost a cit pro spravedlnost. Křečkovská orientace se řídí sloganem „Nic nového pod sluncem.“⁴¹

Tržní orientace

Tržní orientace je typická pro moderní kapitalistickou společnost, jejíž součástí je trh s neosobní a abstraktní poptávkou. Lidé s tržní orientací považují sami sebe za zboží se směnnou hodnotou. Každý jedinec se snaží prodat svou osobnost na trhu, protože poptávka po jeho osobnosti je považována za největší úspěch člověka. Avšak jeho úspěch nezávisí na jeho kvalitě, ale na podmínkách neustále se měnícího trhu. Když po daném jedinci není poptávka, pocítuje selhání, což vede k čím dál nižšímu sebevědomí a k pocitům méněcennosti. Pro tržní orientaci je typické, že je jedinec odcizen svým vlastnostem i sobě samému. Takový člověk se chová a vypadá tak, jak si ostatní přejí, a proto nalézá pocit jistoty pouze v názorech ostatních. Tyto názory utvářejí jeho vlastní identitu, nikoli on sám, či jeho schopnosti. Jedinec je zcela

⁴⁰ FROMM, pozn. 23, s. 55–56.

⁴¹ FROMM, pozn. 23, s. 56–58.

závislý na tom, jak ho vidí ostatní, proto musí dále hrát svou roli, které je v daném tržním mechanismu úspěšná. Hodnota lidí se stejně jako hodnota zboží rovná ceně na trhu. Celou tržní orientaci provází ztráta vlastního já (pojem "vlastní já" používá Erich Fromm pro označení organizovaného a integrovaného celku osobnosti⁴²) a s ní spojené odcizení. Odcizení můžeme u lidí s převyšující tržní orientací pozorovat ve vztazích, které jsou velmi povrchní, protože se jedná o vztahy mezi zbožím. Odcizení je znatelné také v cítění, myšlení i vědění, neboť se toto všechno chápe pouze jako nástroj k dosažení cílů. Myšlení je důležité primárně pro rychlé pochopení věcí, které následně můžeme využít k úspěchu. To sice vede k vysoké míře inteligence, ale k rozumu ne. Jedinou stálou vlastností této orientace je měnění postojů. Pokud by některý z rysů osobnosti byl stálý, byl by v rozporu s požadavky trhu, proto se v tržní orientaci neklade důraz na specifické kvality, ale pouze na schopnost měnit role podle potřeby. Cílem tržní osobnosti je nelišit se od ostatních a zcela zavrhnout individualitu.⁴³

b) V PROCESU ZESPOLEČENŠTĚNÍ

Lidé s neproduktivní orientací se vztahují k jiným osobám dvěma způsoby – symbioticky či odtažitě destruktivně. V případě symbiotického vztahu se člověk dostává do vztahu s někým jiným, avšak za podmínky, že tím ztratí svou nezávislost, svobodu a integritu. Jedinec se snaží vyvarovat samostatného bytí za pomoci tohoto vztahu, ve kterém se nechává ovládat druhou osobou (masochismus), či ve kterém sám druhou osobu ovládá (sadismus). Masochismus je pasivní formou symbiotického vztahu, který spočívá v tom, že se jedinec oprostí od svého vlastního já a svobody tím, že se upne k jiné osobě, jež mu navozuje pocit bezpečí. Aktivní formou je potom sadismus. V případě sadismu chce daný jedinec naprosto ovládnout druhou osobu, chce ji mít ve své moci a jedná s ní jako s věcí, kterou může využívat pro své účely.⁴⁴

Druhá varianta vztahování se k ostatním u neproduktivní orientace tkví v distanci, odklonu a destruktivnosti. V takovém vztahu se jedinci chtějí zbavit pocitu individuální bezmocnosti skrze odklon od těch jedinců, kteří pro ně vykazují hrozbu. V takovém případě je odklon výhradně negativním rysem, neboť skrze něj jedinci vykazující naprostý nezájem o ostatní, který se snaží vyvážit sebepřečehováním. Aktivní formou odklonu je potom

⁴² FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Přeložila Vlastislava ŽIHLOVÁ. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9, s. 25.

⁴³ FROMM, pozn. 23, s. 58–66.

⁴⁴ FROMM, pozn. 23, s. 88–89.

destruktivnost, pro niž je typické, že jedinci ničí ostatní, protože mají strach, aby sami nebyli zničeni.⁴⁵

2.1.2. Produktivní orientace

Jak jsem již zmínila, produktivní orientace je podle Fromma tou správnou variantou orientace charakteru, neboť člověku umožňuje aktivně se vztahovat k okolnímu světu, reagovat na věci, jiné osoby, ale i sám na sebe.

Pro pochopení produktivní orientace je důležité znát, v jakém smyslu vysvětluje Erich Fromm pojem produktivnost. Produktivnost podle něj spočívá ve schopnosti člověka realizovat své možnosti a využívat své síly, přičemž má síla dva významy. Jedná se o sílu k něčemu, což znamená nějakou schopnost, a o sílu nad něčím, ve smyslu nadvlády. Síla jakožto nadvláda přichází v momentě, kdy dojde k oslabení síly jakožto schopnosti. Pokud člověk není schopen produktivně využívat svou sílu, vede to k nemohoucnosti, naopak je-li toho člověk schopen, vede to k moci.⁴⁶

Podle Fromma může každý jedinec jednat produktivně, a tudíž využívat své síly pouze za předpokladu, že je svobodný a rozumný. Bez svobody řídí jeho kroky někdo jiný, z čehož vyplývá, že nejedná na základě svých sil a možností. Bez rozumu by zase daný jedinec nebyl schopný racionálně uvažovat o svých silách a možnostech, a tudíž by nebyl schopen je plnohodnotně využívat. Erich Fromm dále říká, že „produktivnost znamená, že člověk prožívá sám sebe jako ztělesnění svých schopností a jako jednající bytost; cítí se být totožný se svými schopnostmi a tyto schopnosti mu nejsou skryty ani odcizeny.“⁴⁷

Dalším předpokladem produktivnosti je schopnost člověka reproduktivně a generativně prožívat to, co ho obklopuje. Reproductivní způsob spočívá v přejímání skutečnosti v její původní podobě, mezitímco generativní způsob se zakládá na přetvoření skutečnosti skrze její obohacení, kterého člověk dosáhne činností svých sil. Zdravý člověk má obě tyto schopnosti, přičemž produktivnost je něco, co vzniká spojením účinků obou těchto schopností, nikoli jejich kombinací.⁴⁸

Díky produktivní orientaci dokáže člověk vytvořit či uskutečnit spoustu materiálních věcí, uměleckých děl či myšlenkových systémů, ale tím nejdůležitějším plodem produktivní

⁴⁵ FROMM, pozn. 23, s. 89–90.

⁴⁶ FROMM, pozn. 23, s. 73–74.

⁴⁷ FROMM, pozn. 23, s. 71–73.

Orientierung, produktive (orientation, productive) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/096-246.pdf>. [cit. 2024-04-16].

⁴⁸ FROMM, pozn. 23, s. 74–76.

činnosti daného jedince je on sám. Jedině díky produktivnosti je člověk schopen realizovat své emocionální a intelektuální možnosti, skrze které vzniká jedinečné já každého člověka.⁴⁹

a) V PROCESU ASIMILACE

Práce

Člověk s produktivní orientací získává věci svou vlastní prací, ale aby se jednalo o produktivní činnost, je zapotřebí, aby člověk našel zlatou střední cestu mezi neaktivitou a přílišnou aktivitou. Člověk v moderní společnosti je posedlý myšlenkou práce a má pocit, že je produktivní, i přesto, že přílišná aktivita, stejně jako neaktivita, vedou k paralýze produktivnosti. Práce se může stát projevem schopností člověka pouze za předpokladu, že bude probíhat za následujících podmínek, které jsou nezbytné k přirozenému využívání schopností člověka: svoboda, hospodářská jistota a dobrá organizace společnosti. Produktivnost zkrátka vyžaduje pravidelné střídání aktivity a odpočinku.⁵⁰

b) V PROCESU ZESPOLEČENŠTĚNÍ

Člověk s produktivní orientací se podle Fromma vztahuje k jiným osobám pomocí jednání a chápání, přičemž chápání probíhá pomocí myšlení a cítění. To tedy znamená, že rozum a láska jsou neodlučitelnými formami chápání světa, které je potřeba si blíže vysvětlit.⁵¹

Láska

Erich Fromm označuje pravou lásku jako "produktivní lásku", neboť láska, ať už je jakákoli, mateřská či erotická, spočívá právě v produktivnosti. Ačkoli se předměty lásky a její intenzita mohou měnit, existují zde základní znaky, které jsou obecně charakteristické pro produktivní lásku. Jedná se o odpovědnost, péči, porozumění a úctu. Pokud jedinec produktivně miluje, znamená to, že má zájem o svou milovanou osobu pečovat a cítí se být odpovědný za vývoj jejích schopností, za její růst v životě a za její existenci samotnou. Aby byl jedinec schopen nést odpovědnost za milovanou osobu a pečovat o ní, musí znát její individualitu, musí vidět daného člověka takového, jaký je, musí porozumět jeho jedinečností, musí respektovat všechny jeho osobnostní rysy, neboť bez úcty a porozumění

⁴⁹ FROMM, pozn. 23, s. 76.

⁵⁰ FROMM, pozn. 23, s. 87–88.

⁵¹ FROMM, pozn. 23, s. 79–80.

není láska láskou, ale spíše nadvládou. Láska tedy podle Fromma není vášní, ale lidskou aktivitou.⁵²

Rozumné myšlení

Pro pochopení produktivního myšlení je nejdříve zapotřebí objasnit rozdíl mezi inteligencí a rozumem. Pomocí inteligence člověk objevuje ty stránky věcí, které potřebuje znát pro jejich využívání. Rozum oproti tomu slouží k tomu, aby člověk chápal a porozuměl věcem více do hloubky. Rozum se neorientuje pouze na praktické využití věcí, ale na jejich samotnou podstatu. A produktivní myšlení spočívá právě v tomto rozšiřujícím aspektu rozumu, a sice v porozumění a větším zájmu o zkoumaný objekt.

V produktivním myšlení existuje vztah mezi subjektem a objektem. Přemýšlející či subjekt má zájem o objekt, který na něj působí, čím více se subjekt zajímá o svůj zkoumaný objekt, tím produktivnější je myšlení. V produktivním myšlení není důležitá pouze tato subjektivita, ale také objektivita. Přemýšlející objektivně nahlíží na svůj zkoumaný jev, respektuje ho a bere ho tak, jak je ve své přirozené podobě, protože bez toho není schopen dané věci porozumět. Avšak objektivita netkví pouze v nestranném pozorování dané věci, ale také v uvědomění si vlastní přirozenosti přemýšlejícího ve vztahu k danému objektu. Produktivní myšlení je tedy určováno touto dvojí přirozeností a zájmem pozorujícího.

Pokud chce jedinec dosáhnout produktivní práce, myšlení a lásky, je zapotřebí, aby uměl být sám se sebou v naprostém klidu.⁵³

2.1.3. Vlastnická orientace X prožitková orientace

Erich Fromm jmenuje vedle produktivní a neproduktivní orientace ještě vlastnickou a prožitkovou orientaci, jež také určují, jakým způsobem se jedinec vztahuje ke světu a k sobě samému. Tento vztah s okolním světem může navázat prostřednictvím "vlastnění" či prostřednictvím "bytí". U jedince se však neobjevuje pouze jedna orientace samostatně, nýbrž jsou přítomny obě v nějaké kombinaci, neboť každá lidská bytost má ve své lidské přirozenosti zakořeněný jak "modus mít" kvůli touze po přežití, tak i "modus být", jenž obsahuje vrozenou potřebu tvořit jednotu s ostatními. Společenská struktura, její normy a hodnoty determinují,

⁵² FROMM, pozn. 23, s. 80–83.

⁵³ FROMM, pozn. 23, s. 84–88.

kteřá z těchto dvou orientací převyšuje, což dále ovlivňuje schopnost jedince myslet, cítit a jednat, tedy celý jeho charakter.⁵⁴

Erich Fromm říká, že zásadním problémem v případě těchto dvou orientací je vznik kapitalistické společnosti, která s sebou mimo jiné přinesla soukromé vlastnictví, jež stojí za tím, že se lidé přeorientovali na prožívání života skřze vlastnění. Od té doby je hlavním cílem jedinců mít a mít více, přičemž ten, kdo nic nemá, jako by vůbec neexistoval. Vlastnická orientace je pro člena takového společenství tak přirozená, že si mnohdy ani neuvědomuje, že existuje jiný způsob prožívání života, a sice ten zaměřený na bytí. Z tohoto důvodu je mnohem těžší vůbec pochopit modus bytí, neboť ten je lidem oproti vlastnickému modu velmi vzdálený.⁵⁵

Vlastnická orientace

Vlastnická orientace se zaměřuje na "mít". Jedinci s touto orientací chtějí mít takový vztah se světem, ve kterém bude všechno kolem nich, včetně jiných osob i sebe samých, součástí jejich vlastnictví. Jejich hlavním cílem je vlastnit co nejvíce. Avšak je zapotřebí rozlišovat mezi existenčním vlastněním a charakterologickým vlastněním. Existenční vlastnění je založeno na lidských potřebách. Lidé potřebují něco vlastnit, aby mohli existovat. Tento typ vlastnění je tedy přijatelný, neboť nijak neodporuje bytí. Na druhé straně však stojí charakterologické vlastnění, které je definováno neustálou honbou za majetkem, který si jedinci chtějí udržet, protože určuje jejich identitu. V tomto případě se jedná o vlastnění, jež je typické pro jedince s vlastnickou orientací a jež stojí v protikladu k bytí.⁵⁶

Přirozenost vlastnické orientace vychází především z podstaty soukromého vlastnictví, neboť v něm jde čistě o získávání majetku a následné právo všech ponechat si to, co získali. Tímto soukromé vlastnictví zapříčinilo, že se lidé začali identifikovat tím, co vlastní, což vede k tomu, že ve vlastnické orientaci neexistuje živý vztah mezi jedincem a danou věcí, neboť v momentě, kdy jedinec určuje svou existenci skřze věci, které vlastní, se sám stává věcí. Kromě toho soukromé vlastnictví způsobilo, že lidé mají pocit, že potřebují mít moc, aby byli schopni ochránit svůj nabytý majetek před ostatními, ale také aby mohli druhé okrást o jejich

⁵⁴ FROMM, pozn. 22, s. 30, 115.

Haben oder Sein (having or being) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/059-204.pdf>. [cit. 2024-05-10].

⁵⁵ FROMM, pozn. 22, s. 29, 43, 97.

⁵⁶ FROMM, pozn. 22, s. 96.

Haben oder Sein (having or being), pozn. 54.

majetek a tím se jim stali nadřazenými. V tom totiž tkví štěstí jedinců s vlastnickou orientací – v nadřazenosti, v moci a také ve schopnosti krást a zabíjet.⁵⁷

Mimo soukromé vlastnictví podporuje vlastnickou orientaci také vzrůstající konzumerismus, jenž je definovatelný neustálou spotřebou. Lidé si kupují stále dokola nové a nové věci, i přesto, že jsou ty staré stále funkční. Dříve se lidé zaměřovali na funkční vlastnictví, což znamená, že si kupovali věci pro jejich užívání a měli je do té doby, dokud se daly používat, popřípadě se je snažili opravit. V konzumní společnosti si jedinci kupují stále nové věci, aby měli nejnovější modely, neboť se dle Fromma řídí heslem: „Nové je krásné!“⁵⁸

Hlavním prvkem určujícím vlastnickou orientaci je lidské ego, neboť obsahuje mnoho aspektů od našeho jména, těla, majetku, znalostí a dovedností až po mínění, které o sobě máme a které chceme, aby o nás měli i ostatní. Ego tudíž určuje náš pocit identity, čímž se stává, společně s faktem, že ho považujeme za součást svého vlastnictví, pro tuto orientaci zásadním.⁵⁹

Prožitková orientace

"Bytí" má v případě prožitkové orientace dva odlišné významy. Ten první je pravým protikladem k mít, to znamená, že se jedinec soustřeďuje na svou životaschopnost a autentické prožívání života. Druhý význam být souvisí s původem a vývojem slova, tak, jak jej určil Benveniste. Být v tomto smyslu stojí tedy v protikladu k jevení, což znamená, že se jedná o pravou přirozenost a pravou skutečnost věci či člověka, nikoli o zjevení. Avšak je důležité brát na vědomí, že modus být je jen velmi těžko popsatelný slovy, neboť se týká zkušeností, prožitků a schopností, které jsou pro každého jedince unikátní. Je jednoduché popsat věci, které vlastníme, protože každý má o hmotných věcech nějakou představu, ale naše prožitky, zkušenosti a naše pravá podstata jsou slovy nevyjádřitelné. Naše bytí tedy nejsme schopni komukoli sdělit slovy, ale je možné jej někomu ukázat skrze sdílení našeho prožívání.⁶⁰

Schopnost bytí spočívá v proniknutí do jádra věcí a v nahlédnutí jejich pravé skutečnosti. Abychom tedy byli schopni rozšířit naše bytí, musíme rozumět skutečnosti v nás samých, v druhých, ale i ve světě, který nás obklopuje. Avšak k pravému bytí jsou zapotřebí také určité předpoklady, jako je nezávislost, svoboda a schopnost kritického myšlení.⁶¹

⁵⁷ FROMM, pozn. 22, s. 88–89, 91–92.

⁵⁸ FROMM, pozn. 22, s. 84.

⁵⁹ FROMM, pozn. 22, s. 83.

⁶⁰ *Haben oder Sein (having or being)*, pozn. 54.

FROMM, pozn. 22, s. 97.

⁶¹ FROMM, pozn. 22, s. 98, 109.

Základ prožitkové orientace spočívá v zaměření jedinců na "aktivní bytí". Aktivní bytí je založeno na rozvoji schopností a myšlení v maximální míře, kterou má jedinec k dispozici. Jedinci, jež ovládají aktivní bytí, se soustředí na svůj vnitřní rozvoj a svou lidskou podstatu, díky čemuž jsou schopni dosáhnout i toho, k čemu nejsou přirozeně předurčeni. Jedná se o aktivitu, během které jedinec prožívá sám sebe jako subjekt aktivity, během tohoto procesu vytváří něco, k čemu má vztah i po jeho dokončení. Nejedná se o takzvanou odcizenou aktivitu, která spočívá v zaneprázdněnosti jedince, nýbrž o tvořivou aktivitu, při které je jedinec jakožto subjekt součástí své aktivity, neboť je jeho aktivita projevem jeho schopností. V modu být tkví štěstí jedince v lásce, sdílení a v dávání.⁶²

Rozdíly orientací na příkladech

Erich Fromm ukazuje rozdíly prožitkového a vlastnického modu existování na několika praktických příkladech, pomocí kterých je jednodušší této problematice porozumět.

Jako jeden z příkladů uvádí učení. Jedinci s charakterem orientovaným na vlastnění si poctivě zapisují výklad, aby se později měli z čeho naučit na zkoušku. S obsahem dané látky se však více neztotožňují, nestává se součástí jejich myšlení, neboť pouze přebírají myšlenky někoho jiného, tudíž nemusí vyvíjet žádnou tvůrčí činnost, během které by zapojili své myšlení. Takoví jedinci se vlastně děsí nových poznatků, protože ty narušují jejich upevněné znalosti a změna znalostí pro ně znamená něco, co nemohou ovládat, což je v rozporu s jejich přirozeností vycházející z vlastnické orientace. Na druhé straně stojí jedinci, již se vztahují ke světu prožitkově. Takoví jedinci chodí na přednášky připraveni, o dané téma se zajímali již dříve a zjistili si o něm potřebné informace, aby se mohli přednášek aktivně účastnit, aby mohli klást otázky a hlouběji se tak zabývat probíranou problematikou. Nové poznatky ještě více pobízí jejich myšlenkové procesy, díky čemuž jsou schopni se tématem zabývat i po skončení přednášky. Jejich záměrem tedy není pouze převzít obsah od někoho jiného, a ten se následně zpaměti naučit, nýbrž s pomocí nově získaných poznatků dále formovat své znalosti a utvářet si nové perspektivy.⁶³

Jako další uvádí například vzpomínání. Mezitímco lidé s vlastnickým charakterem vzpomínají velmi mechanicky, jako když si dvě slova spojíme na základě častého opakování, a logicky, jako když si dvě slova spojíme na nějakém racionálním základě, tak jedinci s prožitkovou orientací vzpomínají velmi živě. Jejich vzpomínání je založeno na aktivním

⁶² FROMM, pozn. 22, s. 92, 98, 101.

⁶³ FROMM, pozn. 22, s. 43–44.

vyvolávání slov a je aktem produktivního myšlení. V modu bytí si jedinci vzpomínají skrze vyvolávání toho, co dříve viděli či slyšeli, vzpomínání je založeno na jejich představivosti, mezitímco v modu mít funguje vzpomínání, podobně jako pohled na fotografii, pouze jako pomůcka paměti pro identifikování různých věcí. Jedná se tedy o odcizenou formu vzpomínání. Další takovou formou je také vzpomínka psaná na papíru. Lidé s vlastnickým charakterem nemusí své vzpomínky uchovávat v paměti, neboť vědí, že jsou v jejich vlastnictví psanou formou, na kterou se mohou kdykoliv podívat, pokud však své poznámky ztratí, ztratí i své vzpomínky, neboť ty už nejsou součástí jejich osoby.⁶⁴

Od vlastnické orientace k plnohodnotnému bytí

Pro to, aby mohla v charakteru jedince převažovat prožitková orientace, je podle Fromma zapotřebí, aby daný jedinec překonal vlastní narcismus, omezil svou vlastnickou orientaci a celkově změnil svou životní praxi.⁶⁵

Narcismus spočívá v tom, že jedinec zaměřuje veškerý svůj zájem pouze na svou vlastní osobu. Takový jedinec vnímá jako reálnou osobu pouze sám sebe. Ostatní lidé pro něj existují pouze za předpokladu, že na něj mají nějaký vliv. Fromm říká, že narcistický člověk je sám sobě svým světem a nic kolem něj pro něj neexistuje. Podobně to funguje i v případě egocentrismu a sobectví, jež vznikají v důsledku existence orientované na vlastnění. Egocentrismus a sobectví se vyznačují tím, že daný jedinec chce mít všechno pro sebe, nemá rád sdílení, nerad se dělí a nerad s kýmkoliv spolupracuje. Oproti narcismu sobectví a egocentričtí jedinci vnímají své okolí a nezaměřují se čistě jen na sebe. Pro překonání obou tendencí je zapotřebí, aby si je jedinec uvědomil.

Dále je pro plnohodnotné bytí nezbytné, aby si jedinec uvědomil, na jakém základě stojí jeho vlastnická orientace. Musí se zaměřit na to, zda pochází z pocitu bezmocnosti, či ze strachu z nejistoty, nebo zda plyne z nedůvěry k jiným lidem. Aspektů, jež tvoří jádro vlastnické orientace, je mnoho, a proto je důležité, aby jedinec pátral po své příčině.

Poslední a zásadní podmínkou pro bytí je změna celé životní praxe. Aby byl jedinec schopen přeorientovat svůj charakter z vlastnické orientace na tu produktivní, je zapotřebí, aby překonal svůj pocit úzkosti a vzdal se svých zvyků, svého stereotypního myšlení či identifikace se svým společenským postavením. Jedinec jednoduše musí změnit celé své rutinní chování.

⁶⁴ FROMM, pozn. 22, s. 45–47.

⁶⁵ FROMM, pozn. 22, s. 99.

Jedině tímto způsobem bude jedinec schopen změnit svůj charakter ze zažité vlastnické orientace na neznámou prožitkovou.⁶⁶

⁶⁶ FROMM, Erich. *Umění být*. Vydání druhé, přepracované, v Portále první. Přeložili Vlastislava ŽIHLOVÁ a Milan VÁŇA. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1, s. 138–141.

3. Člověk a společnost

Erich Fromm se dále zabývá vztahem mezi člověkem a společností, ve které jedinec žije. Společnost a člověk jsou na sobě navzájem závislé subjekty. Společnost je tvořena konkrétními jednotlivci, jež formují společenské podmínky na základě své lidské přirozenosti a člověk dokáže žít jedine jako společenská bytost, jejíž charakter je z velké části určován socioekonomickou strukturou společnosti. Jejich vzájemnou propojenost lze pozorovat také na životní praxi jednotlivce, která je určena způsobem existence společnosti, přesněji tedy způsobem, jakým je společnost zorganizovaná, aby uspokojovala potřeby svých členů.⁶⁷

Na základě úspěšnosti společnosti v uspokojování lidských potřeb rozlišuje Fromm dobrou – zdravou společnost a špatnou – nemocnou společnost. Zdravá společnost je schopna uspokojovat lidské potřeby a podporuje schopnost člověka v tvořivé práci, v lásce ke svému bližnímu, v rozvoji rozumu a v osvojování svého svědomí. Nemocná společnost rozšiřuje propast mezi lidskými a sociálními potřebami a způsobuje vzájemné nepřátelství a nedůvěru mezi lidmi. Kromě toho proměňuje člověka v nástroj, který může využít někdo jiný pro své vlastní potřeby. Ve většině společností jsou k nalezení rysy zdravé i nemocné společnosti. Při určování diagnózy potom hraje zásadní roli, které rysy převažují.⁶⁸

Pro pochopení fungování společnosti je zapotřebí vysvětlit pojmy "společenská struktura" a "charakter společnosti", neboť tyto dva aspekty mají na společenský proces velký vliv. Jedná se o dvě dynamické substance, jež jsou na sobě vzájemně závislé, protože probíhají v jednom nikdy nekončícím procesu. V momentě, kdy nastane změna jedné z nich, se nutně změní i ta druhá.⁶⁹

Je důležité brát na vědomí, že neexistuje nic jako univerzální společnost, nýbrž určité společenské struktury, jež fungují odlišným způsobem, neboť jsou utvářeny na základě různých politických, technologických a kulturních podmínek. Jedná se například o technologické metody, počet obyvatel, klima, zemědělské podmínky a další. Tento základ společenské struktury musí být relativně stabilní, protože jinak by společnost nebyla schopná fungovat.

⁶⁷ FROMM, pozn. 24, s. 76.

Gesellschaft (society) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno) Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/045-281.pdf>. [cit. 2024-04-16].

⁶⁸ *Gesellschaft, gute (society, good)* [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno) Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/047-282.pdf>. [cit. 2024-04-16].

FROMM, pozn. 24, s. 68–69.

⁶⁹ FROMM, pozn. 24, s. 76.

FROMM, pozn. 22, s. 141–142.

Zároveň se musí těmto podmínkám společenské struktury přizpůsobit i člověk, aby v ní mohl existovat.⁷⁰

Společenský či sociální charakter vzniká na základě sociologických, ideologických a ekonomických faktorů, které na sebe vzájemně působí, čímž určují jednání a myšlení většiny členů daného společenství. Hlavním úkolem charakteru společnosti je utvářet jedince tak, aby se sami od sebe, nezávisle na svém vědomém rozhodnutí, chtěli chovat podle modelu, který on sám určí. Díky tomu jedinci přináší pocit uspokojení i takové aktivity, které po něm vyžaduje jeho společnost. Sociální charakter tímto zajišťuje fungování dané společnosti.⁷¹

3.1. Charakter kapitalistické společnosti

Erich Fromm se zabývá především problémy moderní průmyslové společnosti a jejich vlivem na osobnost moderního západního člověka. Říká, že pro nalezení příčiny těchto problémů je důležité znát typické znaky kapitalistické společnosti, neboť kapitalismus je již od 17. století převládajícím hospodářským systémem na Západě.⁷²

Kapitalismus je „ekonomický a společenský systém, v němž je většina majetku v soukromém vlastnictví, rozhodujícím výrobním faktorem je kapitál, rozhodujícím nástrojem alokace zdrojů a vytvářením důchodů je trh. Zásahy vlády do fungování tržního mechanismu jsou omezené. Kapitalismus se vyznačuje oddělením práce a kapitálových statků či výrobních prostředků, které jsou v soukromém vlastnictví. Pracovníci jsou osobně svobodní a mohou se podle uvážení nechat najímat od vlastníků kapitálových statků za mzdu.“⁷³

Podle Fromma je pro kapitalismus charakteristické následovné: „1. existence politicky a právně svobodného člověka, 2. skutečnost, že svobodní lidé (dělníci a zaměstnanci) prodávají vlastníkově kapitálu svou pracovní sílu na trhu práce prostřednictvím smlouvy, 3. vznik trhu se spotřebním zbožím jakožto mechanismu určujícího ceny a regulujícího výměnu sociálního produktu, 4. princip, že každý má na zřeteli vlastní zisk a že se přesto soutěží všech docílí maximálních výhod pro všechny.“⁷⁴

Dále pro kapitalistickou společnost platí, že se nejvyšší hodnotou stává práce, které je podřízeno veškeré lidské bytí. Je to způsobeno tím, že kapitalismus ovládá myšlenka co

⁷⁰ FROMM, pozn. 24, s. 74–75.

⁷¹ FROMM, pozn. 42, s. 147.

FROMM, pozn. 24, s. 75–76.

⁷² FROMM, pozn. 24, s. 78.

⁷³ SOJKA, Milan. *Kapitalismus* [online]. Sociologická encyklopedie. 2017. Dostupné z:

<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kapitalismus>. [cit. 2024-05-27].

⁷⁴ FROMM, pozn. 24, s. 78.

nejvyšší výkonnosti, jež je úzce spjata s touhou po materiálním bohatství a co nejvyšším zisku. Aby toho lidé byli schopni dosáhnout, využívají každou minutu svého času právě pro práci.⁷⁵

Vývoj kapitalismu

Je však důležité brát na zřetel, že se kapitalismus vyvíjel a jeho podoba v 17. a 18. století se liší od té v 19. století a ta se ještě vyvinula do formy kapitalismu ve 20. století. Kapitalismus v 17. a 18. století byl z velké části formován zvyky a myšlením středověkých kultur a byl oproti kapitalismu v 19. v oblasti techniky a průmyslu ještě v počátcích.⁷⁶

Pro kapitalismus 19. století je typické, že středem všeho již není člověk, nýbrž obchod a výroba. Těmto dvěma aspektům je podřízené veškeré lidské chování, jež je založeno na úsilí o vlastní zisk. Kromě toho se charakter společnosti 19. století vyznačuje konkurenčním bojem, vykořisťováním, autoritářstvím, agresivitou a individualismem.⁷⁷

Jedním z určujících faktorů kapitalismu v 19. století je moderní trh, který je využíván jako rozdělovací mechanismus. Tímto způsobem se trh postupně dostává k moci a řídí celý společenský proces, aniž by si to lidé uvědomovali. Lidé mají totiž pocit, že dělají vše pro svůj prospěch, zatímco jsou ovládáni anonymními zákony trhu.

Funkčnost trhu je založena na soutěži mezi jedinci, kteří vedle svého spotřebního zboží prodávají na trhu také svou pracovní sílu. V rámci této soutěže se všichni snaží překonat svou konkurenci a stát se vítězem, aby mohli získat lepší postavení ve společnosti, které si tak přejí. Tímto hospodářská soutěž přispěla k větší míře sociální mobility.

Pro kapitalisty je obecně typické, že dělají všechno pro to, aby byl jejich zisk co největší, neboť to je hlavním cílem jakékoliv ekonomické aktivity. Nikdo se skrze svou ekonomickou aktivitu nesnaží přispět všeobecnému blahu, všem jde pouze o vlastní zisk, což společně s dalšími jmenovanými aspekty kapitalismu vedlo k pádu lidské solidarity.⁷⁸

Tento pád způsobil velkou míru vykořisťování dělníků kapitalisty. V očích kapitalisty je dělník pouze zbožím, které nakupuje jako jakékoliv jiné zboží na trhu a které následně využívá pro svůj prospěch.⁷⁹

S vykořisťováním úzce souvisí také problematika autority. Autorita není něco, co by se počítalo mezi vlastnosti člověka, není to něco, co by člověk vlastnil, nýbrž něco, co dává jedné

⁷⁵ FROMM, pozn. 42, s. 39–41.

⁷⁶ FROMM, pozn. 24, s. 78–79.

⁷⁷ FROMM, pozn. 24, s. 80, 92.

⁷⁸ FROMM, pozn. 24, s. 81–84.

⁷⁹ FROMM, pozn. 24, s. 86–87.

osobě ve vztahu pocit, že je jí ta druhá nadřazená.⁸⁰ V případě vykořisťování považuje dělník svého kapitalistu za sobě nadřazeného, čímž mu kapitalista vykazuje svou autoritu.⁸¹

Podle Fromma existují dva typy autorit, a sice autorita racionální a autorita iracionální neboli omezující. V obou případech se jedná o druh nadřazenosti a podřazenosti, avšak se zásadním rozdílem.

V případě racionální autority se jedná o vztah, ve kterém je záměr obou osob stejný a jenž je oběma osobám prospěšný. Nadřazenost v tomto vztahu funguje pouze jako předpoklad pro pomoc podřazené osobě. V případě, že se původní záměr naplňuje, tak klesá míra nadřazenosti a autoritativní vztah zaniká. Podřízená osoba v tomto vztahu pociťuje k nadřazené osobě lásku, vděčnost a obdiv. Příkladem racionální autority může být vztah učitele s žákem.

U iracionální autority je tomu jinak. Nadřazenost v tomto vztahu slouží k vykořisťování podřízeného jedince. Cílem nadřazené osoby je vykořistit, co nejvíce může, protože to vede k její spokojenosti. Čím větší je míra vykořisťování, tím více se prohlubuje propast mezi jedinci, což vede k situaci, že podřazený jedinec cítí k nadřazené osobě zášť a nenávist. Avšak nenávist vede pouze ke konfliktům, které přináší podřazenému ještě větší utrpení. Z tohoto důvodu podřazený jedinec tento pocit potlačuje a nahrazuje ho slepým obdivem. Příkladem iracionální autority je právě vztah mezi kapitalistou a dělníkem.⁸²

Pokud porovnáme kapitalismus 19. století s kapitalismem 20. století, můžeme si povšimnout mnoha rozdílů. Kapitalismus 20. století se již nezaměřuje na co největší zisk a vykořisťování, nýbrž na receptivitu, marketing a na bohatství pro co nejvíce lidí. Další rozdíl spočívá v nahrazení konkurenčního boje týmovou spoluprací, což však vedlo k většímu sklonu k manipulaci. Kromě toho se v kapitalismu 20. století změnila i podoba autority. V tomto charakteru společnosti již nenacházíme racionální ani iracionální autoritu, nýbrž autoritu anonymní v podobě veřejného mínění a trhu.

Ačkoliv se zprvu zdá, že je na tom kapitalistická společnost 20. století lépe, není to tak úplně pravda, protože lidé ztrácí svou individualitu a čím dál více se přizpůsobují ostatním. Lidé obklopuje strach z anonymní autority a také stále více sílí pocit bezmoci.⁸³

⁸⁰ FROMM, pozn. 42, s. 90.

⁸¹ FROMM, pozn. 24, s. 88–89.

⁸² FROMM, pozn. 42, s. 90–91.

FROMM, pozn. 24, s. 88–89.

⁸³ FROMM, pozn. 24, s. 92, 95.

Změny v charakteru společnosti 20. století

S příchodem kapitalismu a jeho silícím vlivem nastalo v charakteru společnosti 20. století několik změn. Dle Fromma je tou nejzásadnější změnou velká míra odcizení, které však předchází dva základní ekonomické rysy kapitalismu, a sice kvantifikace a abstrakce.

Kvantifikace a abstrakce přicházejí s průmyslovou výrobou typickou pro kapitalismus. Středověký řemeslník vyráběl produkty sám, pro svou soukromou klientelu a tudíž věděl, jak probíhá celý proces výroby a jak vypadá samotný produkt ve své finální podobě. Tímto způsobem to však v době kapitalismu již nefunguje. V kapitalistické průmyslové výrobě se na procesu výroby podílí dělníci, pro které produkt představuje něco konkrétního, ale jeho finální podoba se k nim nedostane. Finální produkt vidí pouze podnikatel, jenž řídí podnik a nemá s výrobou nic společného. Jediné, co kapitalistu zajímá, je, zda jeho způsob řízení podniku vede k co největšímu zisku. Z toho vyplývá, že pro něj daný produkt představuje pouze abstraktní směnnou hodnotu.

Vysoká míra abstrakce se však neprojevuje pouze v případě vnímání zboží, nýbrž také v případě lidí. Podnikatel při zjišťování bilance podniku nepočítá pouze s poměrem mezi zbožím a vydělanými penězi, nýbrž také se zaměstnanci, akcionáři a zákazníky, čímž se z lidí, živých bytostí, stávají abstraktní veličiny.

Je však důležité brát na vědomí, že tyto rysy kapitalismu nedeterminují pouze oblast průmyslové výroby, ale stávají se důležitými směrnici určující postoje člověka k věcem, k jiným lidem i k sobě samému. Člověk v kapitalistické společnosti tvoří ze všeho kolem sebe, včetně sebe samého, abstraktní veličiny, jež vykazují určitou kvantitativní míru, ale žádnou kvalitativní. Když se postaví nový most, všichni určují jeho hodnotu pomocí peněz, nikoliv skrze ocenění jeho krásy či účelu.

Tento pohled na věc se však netýká pouze materiálních věcí, nýbrž také věd, společenského života a politiky. Nic kolem člověka včetně jeho samého už není konkrétní, a tudíž ani skutečné. Ze všeho na zemi se staly abstrakta vyjádřitelná čísly. Veškerá tato hlediska spojená s kvantifikací a abstrakcí vedou k neustále vzrůstajícímu fenoménu odcizení.⁸⁴

Odcizení

Fenomén odcizení spočívá v tom, že člověk vnímá vše, včetně sebe samého a jiných lidí, jako cizí jevy. Odcizený člověk již nad sebou nemá moc, protože je ovládán svými

⁸⁴ FROMM, pozn. 24, s 102–111.

vlastními činy a jejich důsledky. Fromm zmiňuje, že Marx vnímá tento stav odcizení jako stav, ve kterém „se vlastní čin člověka stává jemu samému cizí a protikladnou mocí, jaká ho zotročuje, místo aby ji on sám ovládl.“⁸⁵

Jedním z charakteristických rysů, který je obecně platný pro odcizení, je podřízené uctívání něčeho či někoho. Během uctívání se člověk nevnímá jako nositel vlastních sil, nýbrž jako věc, která je závislá na své modle, kterou obdivuje, neboť na ni přenesl veškeré své síly. Jakékoliv uctívání modly, ať už se jedná o Boha, politického vůdce, stát či vlastní iracionální vášně, odpovídá fenoménu odcizení.

Proces uctívání můžeme pozorovat jak ve vztahu k někomu či něčemu jinému, tak ve vztahu daného jedince k sobě samému. Při podrobování se někomu jinému vykazuje podřízená osoba veškeré své city, síly a myšlenky směrem k obdivované osobě či věci. Daný jedinec má pocit, že zde není jiný způsob, jak navázat kontakt s obdivovanou osobou / věcí než skrze své podřízení. Z tohoto důvodu do ní vkládá veškeré své vnitřní síly, jež se pro něj postupně stávají cizími. Podřízená osoba kvůli tomu již neprožívá samu sebe jako nositele produktivních sil, což vede k jejímu odcizení. Kromě toho je však také odcizený její vztah k obdivované osobě, neboť ta pro osobu podřízenou nepředstavuje lidskou bytost, nýbrž abstraktní vyšší substanci.

Ve vztahu k sobě samému vykazuje jedinec tendence uctívání v momentě, kdy podlehne svým iracionálním vášním. V takovém případě je veden touhou po moci, které podřizuje celé své já, což mu zabraňuje v prožívání svého vlastního bytí, čímž se sám sobě odcizuje. Touha po moci se v takovém případě stala jeho modlou, které se jedinec klaní.⁸⁶

Odcizení v kapitalistické společnosti

Je důležité zmínit, že se míra odcizení v různých kulturních oblastech liší. Erich Fromm však rozebírá problematiku kapitalistické společnosti, a proto se i v případě odcizení zaměřuje na ni.

Odcizení v moderní kapitalistické společnosti je téměř úplné, neboť se objevuje ve všech oblastech, od vlastní práce člověka, přes věci, které spotřebovává, stát, ve kterém žije, společenské síly, které určují společnost a život v ní, až po vztah se svými bližními a se sebou samým. Těmito faktory se odcizení stává jednou z nejzávažnějších vad kapitalistické společnosti. Podle Fromma člověk vytvořil svět z věcí, k jejichž ztvárnění použil svých sil, a který teď stojí vysoko nad ním a místo toho, aby ho člověk ovládal, je sám tímto nově

⁸⁵ MARX, in FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie*, 2009, s. 111.

⁸⁶ FROMM, pozn. 24, s. 111–114.

stvořeným světem ovládan. Člověk žijící v moderní kapitalistické společnosti se stává vlastnictvím toho, co sám vytvořil, což vede k odcizení všeho a všech.⁸⁷

Jedním z projevů odcizení v kapitalistické společnosti je byrokratizace. Veškeré orgány veřejné správy státu včetně velkých podniků spadají, stejně tak jako lidé, pod vedení byrokratů. Vzhledem k tomu, že byrokrat spravuje obrovské celky, je zde velká míra abstrakce, ze které vyplývá odcizený vztah mezi byrokratem a lidmi. V tomto vztahu považují byrokraté spravované lidi za objekty a lidé považují jejich vztah s byrokraty jako naprosto neosobní.⁸⁸

Dále se fenomén odcizení v této společnosti projevuje v hospodářském sektoru, ve kterém byly malé podniky nahrazeny velkými koncerny. Vlastníci těchto velkopodniků vykazují téměř maximální míru odcizení, jež je pozorovatelná ve dvou základních aspektech. Prvním je vlastnění podniku samo o sobě, neboť to je založeno pouze na smlouvě, jež v peněžním měřítku vyjadřuje podíl akcionáře na podniku. Druhý aspekt odcizení se projevuje v ovládnutí podniku. Akcionář musí ze zákona vykonávat kontrolu nad podnikem, kterou zajišťuje tak, že si volí své zástupce, kteří za něj následně rozhodují. Více se akcionář do fungování firmy nezapojuje.⁸⁹

Dalším důvodem pro vysokou míru odcizení v moderní kapitalistické společnosti je její zaměření na konzumerismus. V původním smyslu měl být akt konzumu smysluplným, humánním a produktivním prožitkem, avšak v moderní společnosti se tento akt přeměnil v touhu po uspokojování uměle navozených potřeb, které jsou daleko od potřeb našeho skutečného, konkrétního já.⁹⁰

K naplnění těchto tužeb nám slouží peníze, protože ty nám umožní koupit si veškeré věci, které chceme. Podle Fromma je toto zvláštní způsob získávání věcí, protože peníze jsou něco, co představuje naši práci pouze v abstraktní podobě. Nehledě na to, že je ani nemusíme získat naší námahou, ale můžeme je nabýt darem, dědictvím či podvodem. Pokud má jedinec peníze, nemusí se vykonávat žádné úsilí, aby dostal, co chce, protože si jednoduše vše koupí. Kromě toho Erich Fromm tvrdí, že způsob, jakým jedinec věci získá, nijak nesouvisí s tím, jak je bude užívat. Lidé v kapitalistické společnosti si totiž pořizují mnoho věcí, aniž by přemýšleli nad tím, jak je budou využívat. Jde jim čistě o to, aby ty věci měli, neboť jim jejich vlastnění pomáhá dosáhnout určité společenské prestiže.⁹¹

⁸⁷ FROMM, pozn. 24, s. 114–115.

⁸⁸ FROMM, pozn. 24, s. 116.

⁸⁹ FROMM, pozn. 24, s. 117, 119.

⁹⁰ FROMM, pozn. 24, s. 123.

⁹¹ FROMM, pozn. 24, s. 120–122.

Vysokou míru odcizení ještě více prohlubuje skutečnost, že většina lidí neví vůbec nic o původu a fungování věci, které používají. Neví, z jakých látek bylo utkané jejich oblečení, ani na jakém principu funguje jejich televizor. Z tohoto vyplývá, že lidé v kapitalistické společnosti věci konzumují, stejně jako je produkují, aniž by k nim měli nějaký konkrétní vztah. To podle Fromma vede ke znemožnění dosažení uspokojení, neboť tu nejde o to, že by konkrétní skutečná osoba konzumovala konkrétní skutečné věci. Všechno je abstraktní, což vede k čím dál větší potřebě vlastnit víc a víc.⁹²

Akt konzumu se však neprojevuje pouze v závislosti na spotřebním zboží, ale také určuje, jakým způsobem jedinci využívají svůj volný čas. Veškeré činnosti odpovídají odcizenému konzumnímu chování, protože se s těmito činnostmi daná osoba nijak neztotožňuje, a tudíž ji ani nijak neobohacují. Po vykonání dané aktivity je jedinec ve svém vnitru pořád stejný, jako byl před ní, maximálně si uchová nějakou vzpomínku. Jinak je svým činnostem stejně odcizený jako věcem, které konzumuje.⁹³

Jak již bylo zmíněno, Erich Fromm tvrdí, že fenomén odcizení lze pozorovat i mezi lidmi navzájem. Odcizení mezi lidmi je také ovlivněno kapitalistickým rysem abstrakce, protože se lidé navzájem nepovažují za nějaké konkrétní substance, nýbrž za abstrakta ve formě zboží, které mohou využít ke svému užitku. V takových vztazích se objevuje povrchní férovost, lhostejnost a nedůvěra k druhým. Kromě toho již v kapitalistické společnosti nenacházíme ani partnerství plné lásky, nýbrž takzvané přátelské partnerství, kdy lidé tvoří pár, aby zahnali svůj pocit osamělosti. Tyto odcizené vztahy mezi lidmi vedou k narušení společenských vazeb, protože jsou udržovány pouze na základě sobeckým zájmů a na potřebě využívat druhé pro svůj zisk. Obecně lze říct, že jsou lidé hnáni svým sobectvím, nikoli láskou ke svým bližním či solidaritou.⁹⁴

Člověk však není odcizen jen svým bližním, nýbrž i sám sobě. Nezachází jako se zbožím pouze s ostatními, ale i sám se sebou. V charakteru člověka v moderní kapitalistické společnosti převládá tržní orientace, které odpovídá to, že jedinci chtějí prodat svou osobnost na trhu. Když se jim to daří, znamená to pro ně úspěch, když ne, znamená to selhání. Takový člověk ztrácí své sebeuvědomění, jež plyne z jeho zkušeností, myšlenek, pocitů a jednání. Ztrácí ho, protože se považuje za zboží, za věc, která nemá vlastní já a tudíž ani on sám tímto vlastním já nemůže disponovat. To v důsledku vede ke ztrátě vlastní identity, což je

⁹² FROMM, pozn. 24, s. 123.

⁹³ FROMM, pozn. 24, s. 125–126.

⁹⁴ FROMM, pozn. 24, s. 128.

problematické z hlediska vzniku duševního onemocnění. Z tohoto důvodu člověk hledá sekundární pocit vlastní identity, který získává skrze uznání jiných lidí.⁹⁵

Míru odcizení ještě zvyšuje fakt, že člověk převádí veškeré své sociální citění na stát, což vede k tomu, že se stát, ve kterém jedinec žije, pro něj stává modlou, jež stojí vysoko nad ním. Toto oddělení od svého citění vede k izolovanosti a pocitu osamělosti u člověka. Proto, aby byl schopen znovu normálně fungovat, je zapotřebí, aby vytvořil společenství, ve kterém jeho soukromá a společenská existence navzájem splynou.⁹⁶

Další aspekty ovlivňující charakter kapitalistické společnosti, jež souvisí s odcizením

S odcizením souvisí také další hlediska, jež ovlivňují charakter moderní společnosti. Jedním z těchto hledisek je již zmíněná změna autority z otevřené (racionální / iracionální) na anonymní, jež funguje na základě konformity. Lidi jsou shora ovládáni nějakým „se“, aniž by tušili, co toto „se“ je, ale všichni se jím řídí, neboť se od nich očekává, že budou dělat to stejné, co ostatní. Všichni se musí svým chováním přizpůsobit obecnému modelu, aby nevybočovali z řady, protože člověk žijící v kapitalistické společnosti si ze všeho nejvíce přeje být přijímán ostatními, čehož dosáhne pouze za předpokladu, že se nebude odlišovat.⁹⁷

Dalším hlediskem, jež vzešlo z potřeby masového konzumu, je potřeba, aby bylo vše, co si člověk přeje, okamžitě splněno. Nic, z čeho by pro člověka plynulo uspokojení, se nesmí odkládat na později, neboť to by vedlo k frustraci. K rozšiřování tohoto hlediska napomohla také možnost nákupu na splátky, protože si lidé mohou svá přání plnit okamžitě, i přes nedostačující prostředky, což však také vede ke ztrátě vlastního já. Když člověk nemusí posouvat svá přání na později, nedostává se do žádného vnitřního konfliktu, nemusí se rozhodnout, zda to opravdu potřebuje či nikoli nebo zda si to vůbec může dovolit, a kvůli tomu si také vůbec nemusí uvědomovat sám sebe.⁹⁸

Dále je pro moderního člověka typická práce pouze za účelem zisku. Jedinec v moderní společnosti neví, čím by mohl naplnit svůj život, a tak pracuje. Práce je člověku však sama od sebe odcizená, neboť daný jedinec tvoří jen malou část celého výrobního procesu, což vede ke skutečnosti, že se ze své pracovní pozice nikdy nedostane k finálnímu výrobku, který se k němu může dostat jedinečně ze strany spotřebitele. Míra odcizení v oblasti práce se ještě zvyšuje tím, že

⁹⁵ FROMM, pozn. 24, s. 130–132.

⁹⁶ FROMM, pozn. 24, s. 130.

⁹⁷ FROMM, pozn. 24, s. 140–142.

⁹⁸ FROMM, pozn. 24, s. 150–151.

zaměstnanec vyrábí něco, o co ale nemá větší zájem. Vůbec netuší, k čemu daný výrobek slouží, ani jaký vliv bude mít na společnost jako celek.⁹⁹

Posledním hlediskem, které má vliv na charakter kapitalistické společnosti a souvisí s odcizením, se týká projevování vůle občanů demokratického společenství. V demokracii se lidé podílejí na chodu své země tím, že si volí své zástupce, kteří za ně budou následně rozhodovat. Avšak problém je, že si musí vybrat ze dvou stran, tudíž tato volba není úplně dobrovolná. Kromě toho jsou znalosti lidí v politickém spektru velmi omezené, a tak se rozhodují pouze na základě propagandy kandidáta a na základě svých sympatií, nikoli na základě svých znalostí a svého mínění. Z toho vyplývá, že proces, ve kterém jednotlivec předá svou vůli skrze volby svému zastupiteli, je odcizený.¹⁰⁰

3.2. Možné úniky ze zla kapitalismu

Můžeme si povšimnout, že změny v charakteru společnosti, jež přinesl kapitalismus, přinesly člověku i celému fungování společnosti spíše negativní důsledky, které vedou k odlidštění a rozpadu společnosti. Na tyto důsledky však neupozorňuje pouze Erich Fromm, nýbrž také jiní badatelé, například Durkheim, Proudhon, Marx a další, kteří si také všímají, že člověk v kapitalistické společnosti ztratil svou hlavní roli být lidskou bytostí, stal se pouhým nástrojem k dosažení ekonomických cílů, což způsobilo, že ztratil vztah se svými bližními, s přírodou a odcizil se naprosto všemu. Toto vše vede k nemožnosti smysluplně žít a z tohoto důvodu všichni hledají možná řešení, jak by se dalo zlu kapitalismu uniknout.¹⁰¹

Fromm říká, že abychom byli schopni eliminovat zlo kapitalismu, je nutné provedení změn ve všech následujících oblastech společnosti: ekonomická a politická organizace, duchovní oblast, světonázorová orientace, kulturní činnost a charakter společnosti. V momentě, kdy bude změna zaměřena pouze na jednu oblast, nebude nikdy úspěšná.¹⁰²

Po provedení těchto změn by podle Fromma měla zdravá společnost vypadat následovně. Ve zdravé společnosti by měl člověk hrát hlavní roli, měl by se nacházet v jejím středu, což znamená, že veškeré společenské, ekonomické a politické činnosti budou podřízeny cílům člověka, nikoli naopak. V takové společnosti nesmí být žádný člověk využíván jako účel pro druhého člověka. Každý jedinec může k účelu, jenž bude sloužit k rozvoji jeho lidských sil, využívat jen sám sebe. Ve zdravé společnosti je zásadní vlastností jednání podle svého

⁹⁹ FROMM, pozn. 24, s. 164–165.

¹⁰⁰ FROMM, pozn. 24, s. 168–175.

¹⁰¹ FROMM, pozn. 24, s. 214, 246.

¹⁰² FROMM, pozn. 24, s. 246–247.

svědomí a lidská solidarita. Pro chamtivost, vykořisťování a touhu po majetku zde není prostor. Lidé ve zdravé společnosti se zajímají jak o veřejné záležitosti, tak o své soukromí. Každý jedinec má možnost se aktivně a zodpovědně podílet na chodu své společnosti, a zároveň být pánem svého vlastního života. Zdravá společnost podporuje plodnou činnost a vybízí lidi k láskyplným vztahům.

Jako možné cesty ze zla kapitalismu se podle Fromma nabízí totalitarismus, superkapitalismus a socialismus.¹⁰³

Totalitarismus v jakékoliv podobě slibuje jedinci nové útočiště a jistotu. Realita je však úplně jiná. Ať už se jedná o stalinismus, fašismus či nacismus, veškeré tyto systémy vykazují maximální míru odcizení. Jedinec je v takovém systému donucen k tomu, aby veškeré své vnitřní síly předal svému vůdci, kterému bude podřízen a kterého bude uctívat. Kvůli tomu zažívá jedinec pocity bezvýznamnosti a bezmoci. Z tohoto důvodu nevidí Erich Fromm totalitarismus jako správnou volbu.¹⁰⁴

V případě superkapitalismu sice nastal posun oproti klasickému kapitalismu v oblasti finančního ohodnocení dělníků, ale v oblasti lidské stránky nikoli. Určití badatelé měli pocit, že nízký zájem dělníků o svou práci vede k nespokojenosti a tím pádem k nižší produktivitě. Rozhodli se tomu zamezit tím, že finanční ohodnocení dělníků bude odvozeno od jejich úsilí a úspěšnosti. V případě, že dělník vykazoval vyšší výkonnost, dostal ke své výplatě finanční bonus. Avšak tento princip vyššího bonusu za vyšší výkon nezpůsobil nic jiného než větší míru soutěživosti a sobectví mezi lidmi, což, stejně jako odcizení, vede k odlidštění a rozpadu společnosti.¹⁰⁵

Třetím a jediným možným únikem ze zla kapitalismu je dle Fromma určitá forma socialismu. V samotném pojmu socialismus tkví zásadní problém, neboť si ho mnoho lidí chybně spojuje s výrazy jako „materialismus“, „krveprolévání“ či „bezbožnost“. Stejně tak lidé spatřují v Marxově materialismu něco, co je proti duchovnímu životu a co směřuje k jednotvárnosti a poddanství. Dle Fromma je ironií, že veškeré tyto aspekty, které se chybně přiřazují socialismu a marxismu, odpovídají rysům kapitalismu 20. století.¹⁰⁶

Erich Fromm říká, že pravým cílem socialistických směrů je osvobodit člověka jak od nadvlády ekonomické oblasti a jiných lidí, tak od vykořisťování. Socialismus si vytyčil za úkol vybudovat nový společenský řád, ve kterém budou podporovány lidská solidarita, rozum

¹⁰³ FROMM, pozn. 24, s. 251–252.

¹⁰⁴ FROMM, pozn. 24, s. 217.

¹⁰⁵ FROMM, pozn. 24, s. 220–224.

¹⁰⁶ FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno: L. Marek, 2004. ISBN 80-86263-53-3, s. 11.
FROMM, pozn. 24, s. 226.

a plodnost. Díky tomu člověk zase dosáhne jednoty s ostatními jedinci a s přírodou.¹⁰⁷ Socialismus má vést k vymizení lidského odcizení a k navrácení člověka jako skutečné živé bytosti.¹⁰⁸

Přestože Erich Fromm považuje socialismus za nejlepší řešení, nepopírá, že jeho praktické provedení bylo spíše zklamáním. Říká, že centralizované plánované hospodářství nestačí k vytvoření svobodné a neodcizené společnosti, ba naopak může mít za následek ještě vyšší stupeň totality. Nadhodnocení vlastnických práv a ekonomických faktorů dovedly marxistický socialismus k pádu.

S lepším provedením přišly jiné socialistické směry jako owenisté, syndikalisté a další, již navrhli komunitární socialismus, který si za svůj cíl vytyčuje zlepšit společenskou a lidskou situaci dělníka při práci, a také způsob jeho vztahu ke svým spolupracovníkům. Komunitární socialisté chtějí vytvořit takové uspořádání průmyslu, ve kterém bude práce smysluplná, pracující člověk bude aktivním a zodpovědným účastníkem ve výrobním procesu a ve kterém bude kapitál ve službách dělníka, ne dělník ve službách kapitálu. V komunitárním socialismu jdou majetkové vztahy stranou a klade se důraz na organizaci práce a sociální vztahy mezi lidmi. A právě humanistický komunitární socialismus považuje Erich Fromm za nejlepší způsob, který nás dovede ke zdravé společnosti.¹⁰⁹

3.3. Humanistický komunitární socialismus podle Ericha Fromma

Erich Fromm předkládá některé praktické návrhy, na kterých ukazuje, jak by měla vypadat nová zdravá společnost postavená na základech humanistického komunitárního socialismu. Zaměřuje se především na možnosti, které by přineslo nové uspořádání průmyslové práce, a dále také na novou podobu politiky a kultury. Všechny zmíněné oblasti jsou na sobě vzájemně závislé, a proto může stálá změna společnosti nastat jen v případě, že proběhne změna ve všech třech oblastech.¹¹⁰

¹⁰⁷ FROMM, pozn. 24, s. 243–245.

¹⁰⁸ *Sozialismus (socialism)* [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/120-280.pdf>. [cit. 2024-04-16].

¹⁰⁹ FROMM, pozn. 24, s. 258.

¹¹⁰ FROMM, pozn. 24, s. 321

Nové uspořádání práce

Erich Fromm je toho názoru, že jedním z předpokladů zdravé společnosti je vytvoření nového uspořádání práce, jež by mělo člověku umožnit vykonávat smysluplnou práci, kterou si plně uvědomuje. Kromě toho říká, že by měla práce probíhat v malých skupinách, ve kterých by jednotlivci mezi sebou mohli navazovat vztahy, a to i v případě, že se jedná o velkopodnik s tisíci zaměstnanci. Díky tomu bude práce pro jednotlivce více konkrétní a umožní mu navázat jednotný vztah se svými bližními a zamezit tak pocitu izolovanosti. Podle Fromma je tedy zapotřebí nalézt takový kompromis mezi centralizací a decentralizací, který jedinci umožní účastnit se přímého spolurozhodování, čímž nabude také spoluzodpovědnosti na podniku, ve kterém je zaměstnán.¹¹¹

Předpokladem přímého spolurozhodování zaměstnance je jeho dostatečná informovanost o celém fungování podniku stejnou mírou jako o náplni své vlastní práce. V momentě, kdy dělník získá vedle informací potřebných k vykonávání své práce také technické poznatky, jež jsou potřeba pro pochopení celého procesu výroby, povede to k jeho lepšímu přístupu ke své práci a také k jeho celkově větší zainteresovanosti do pracovního procesu. Díky této informovanosti bude zaměstnanec schopen rozhodovat o své pracovní situaci, ale také o celkové situaci v podniku. Tohoto principu společného vedení podniku (co-management), založeného na spolurozhodování, lze dosáhnout v případě, že nalezneme již zmíněný kompromis mezi centralizací a decentralizací. Zodpovědnost za fungování podniku se rozdělí mezi hlavní vedení podniku a mezi zaměstnance. Zaměstnanci budou v malých skupinách projednávat svou pracovní situaci, ale také celkové fungování podniku a jejich závěry následně předloží hlavnímu vedení. Avšak nesmíme opomenout ani spotřebitele, který by měl mít na rozhodování také svůj podíl, pokud zastáváme názor, že hlavním účelem práce je sloužit člověku, nikoli ukořistit velký zisk.¹¹²

V tomto bodě Erich Fromm zdůrazňuje, že tato humanizace práce, zaměřená na spoluurčení pracovníků, nemá vést k zvýšení hospodářské výroby ani k většímu uspokojení z práce, nýbrž ke změně společenské struktury, ve které by se práce měla stát jednou z podřazených oblastí společenského života.¹¹³

Další úprava týkající se práce by měla spočívat ve svobodné volbě práce každého občana. Kapitalistický systém tuto svobodnou volbu neumožňuje, protože nenabízí lidem žádnou možnost, jak překonat ekonomické ohrožení hladem. Lidé pod nátlakem tohoto

¹¹¹ FROMM, pozn. 24, s. 293.

¹¹² FROMM, pozn. 24, s. 293–295.

¹¹³ FROMM, pozn. 24, s. 297.

ohrožení musí přijmout i takovou práci, kterou nechtějí vykonávat. Z tohoto důvodu přichází Erich Fromm s návrhem existenčního minima úplně pro všechny, ne pouze pro nemocné, staré či nezaměstnané. Fromm říká, že by měl mít možnost využít existenčního minima každý člověk, který se připravuje na jinou pracovní pozici. Finanční podpora by však měla být časově omezená, například na dva roky. Tato úprava by mohla vést k zvýšení produktivity, protože by lidé dělali to, co je naplňuje. Je však třeba brát na zřetel, že tato podpora by byla možná pouze za předpokladu, že je jen malé procento lidí, kteří nejsou ve své práci spokojeni.¹¹⁴

Nové podoby politiky

Jak jsem již zmínila, Erich Fromm říká, že princip, na kterém funguje demokracie, ještě více přispívá odcizení. Z tohoto důvodu navrhuje novou podobu politiky. I v případě této politiky by o fungování státu rozhodovaly dvě komory. Jedna komora by se skládala z centrální vlády a druhá, dolní komora by se skládala z malých skupin lidí, jež by vznikly na základě bydliště či pracoviště. Tyto skupiny by si každý rok volily svého představitele a projednávaly by politické věci na místní i národní úrovni. Na konci jednání by se vždy provedlo hlasování, jehož výsledek by se zaslal horní komoře. Díky tomuto principu by bylo rozhodování o fungování státu založeno na aktivním a zodpovědném myšlení každého občana.¹¹⁵

Nové podoby kultury

Erich Fromm říká, že pro kulturu obecně je zásadní výchova, protože slouží jako zprostředkovatel norem kultury. Avšak to, jakým způsobem výchova funguje, je podle Fromma naprosto nedostatečné pro to, aby byla schopna tyto normy kultury předávat. Toto je způsobeno tím, že výchova a s ní úzce spojené vzdělávání je zaměřené na ovládání teoretických znalostí a jejich následné praktické využití v životě a nikoli na lidský rozvoj. Z tohoto důvodu je dle Fromma zapotřebí, aby se vzdělávání v nové zdravé společnosti zaměřilo vedle teoretických znalostí také na rozvoj kritického myšlení a charakterových rysů, které odpovídají ideálům dané kultury.¹¹⁶

Další problém Erich Fromm spatřuje v tom, že je vzdělávání umožněno pouze mladistvým a nikdo nepočítá se vzděláváním dospělých. Říká, že předpokladem zdravé společnosti je umožnění vzdělávání pro všechny věkové kategorie, přičemž zdůrazňuje, že vzdělávání musí probíhat skrze všechny smysly, aby byl člověk schopen vytvářet umění. Pokud

¹¹⁴ FROMM, pozn. 24, s. 306–309.

¹¹⁵ FROMM, pozn. 24, s. 309, 312–313.

¹¹⁶ FROMM, pozn. 24, s. 314–316.

by vzdělávání probíhalo pouze skrze rozum, vznikaly by především odborné vědy, jako jsou filozofie či teologie, a jedinec by tak nebyl schopen reagovat smysluplným, aktivním a tvůrčím způsobem na svět. Umění je tedy potřebné pro to, aby byl člověk schopen nahradit receptivní a tržní orientaci typickou pro kapitalistickou společnost, orientací produktivní.

Erich Fromm zmiňuje, že je pro zdravou společnost důležité "kolektivní umění", které se významově rovná pojmu rituál. (Fromm nepoužívá slovo rituál, protože je často chápáno v náboženském slova smyslu.) Kolektivní umění spočívá ve společné aktivitě členů jednoho společenství, během které se jedinci sjednocují smysluplným, tvůrčím a obohacujícím způsobem. Erich Fromm zdůrazňuje, že kolektivní umění je zásadní součástí lidského života, protože se skrze něj naplňují základní lidské potřeby. Proto je nezbytné, aby měli lidé možnost sdružovat se a dělat společné aktivity, neboť to je jeden z dalších předpokladů zdravé společnosti.¹¹⁷

¹¹⁷ FROMM, pozn. 24 s. 314–318.

4. Svoboda

Erich Fromm se dále zabývá problematikou svobody. Svoboda je podle něj jedním z předpokladů zdravého a plného rozvinutí lidské osobnosti a z tohoto důvodu je třeba ji neustále bránit. Jakékoliv její ohrožení vyvolává v člověku obrannou agresi, již lze pozorovat v průběhu celých dějin, kdy většina válečných konfliktů stála na myšlence osvobození. V případě úplné ztráty svobody jedinec duševně onemocní. Všechny tyto hlediska svobody z ní vytváří hlavní životní zájem člověka.¹¹⁸

Fromm rozebírá především svobodu v moderní společnosti. Abychom jí patřičně porozuměli, musíme si uvědomit, že „svoboda charakterizuje lidskou existenci jako takovou a její význam se mění podle stupně uvědomění člověka a pojetí sebe sama jako nezávislé a samostatné osobnosti.“¹¹⁹ S tím úzce souvisí proces individualizace, který dosahuje svého vrcholu společně s formováním kapitalistické společnosti.

Během procesu individualizace se přetrhávají primární vazby jednotlivce, díky čemu si jedinec uvědomuje sám sebe jako oddělenou substanci od přírody, ale i ostatních lidí, čímž se z něho stává samostatné individuum. Ačkoliv člověk neměl před přetržením těchto vazeb svobodu, tak měl pocit bezpečí a sounáležitosti, které jsou pro jeho fungování zásadní. Bez těchto pocitů se totiž člověk cítí osamělý a bezmocný, což mu zabraňuje plně realizovat své bytí. Z tohoto důvodu se jedinec po dokončení procesu individualizace musí naučit sám orientovat ve světě a zajistit si bezpečí jiným způsobem.

Z toho vyplývá, že proces individualizace přináší člověku dvě různá hlediska. Na jedné straně se z jedince stává ucelená a organizovaná osobnost, jež disponuje svou individuální vůlí a rozumem a na straně druhé ztrácí svou totožnost, což ho děsí, protože odloučením od primárních vazeb ztratil svůj pocit bezpečí a jednotu s okolním světem. To vede ke strachu z osamělosti, což způsobuje pocit bezmoci a nejistoty.¹²⁰

Proces individualizace a vývoj svobody lze pro lepší pochopení ukázat na struktuře společnosti, jež se v průběhu let velmi změnila. Ve středověké společnosti člověk neměl pocity osamělosti či bezmoci, protože měl díky feudálnímu systému jasně určené místo ve společnosti, které mu stanovovalo společenskou roli. Na druhou stranu však Erich Fromm říká, že se jednalo o určitý druh nevolnictví, neboť tento systém jedince svazoval.

¹¹⁸ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Vydání třetí, v Portále první. Přeložil Bedřich PLACÁK. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1542-4, s. 201–202.

¹¹⁹ FROMM, pozn. 42, s. 23.

¹²⁰ FROMM, pozn. 42, s. 23, 25.

Postupem času se tato struktura středověké společnosti měnila a zcela se rozpadla s příchodem kapitalismu. Společně se vznikem kapitalismu rostl kapitál, význam trhu, konkurence a společně s tím také individualismus, jenž byl znatelný ve všech společenských třídách. Jedinec, žijící v kapitalistické společnosti, začíná vnímat sám sebe a ostatní jako individua, jež jsou oddělená od přírody a okolního světa. Tomu napomáhá také jeden z charakteristických znaků kapitalistické ekonomiky, a sice individualistická aktivita, kvůli které se jedinec odloučil od ostatních a stal se závislým jen sám na sobě, a ne na svém tradičním postavení, jako tomu bylo ve středověku. Toto odloučení od druhých vede k pocitu izolovanosti. Kromě toho je v kapitalistické společnosti mnoho jedinců využíváno jako prostředek ekonomické aktivity, což posiluje pocit bezvýznamnosti.

Kapitalismus tedy osvobodil jedince od omezujících pout středověké společnosti a umožnil mu postavit se na vlastní nohy a stát se svým vlastním strůjcem osudu na jedné straně, ale na straně druhé vzal jedinci jistotu, která byla obsažena v tradičním rozvrstvení středověké společnosti. Člověk v kapitalistické společnosti se tedy stává nezávislým a soběstačným individuem, které na rozdíl od středověkého člověka disponuje svobodou v moderním slova smyslu, což znamená, že je osamocený, nejistý, bezmocný a ohrožený z všech stran.¹²¹

4.1. Dva aspekty svobody

Tento proces individualizace tedy poskytl člověku svobodu, kterou předtím neměl. Jedná se však pouze o jeden ze dvou aspektů svobody, a sice o negativní svobodu, pro kterou Erich Fromm využívá pojmenování "svoboda od". Kvůli této svobodě se člověk dostal do situace, kdy je odkázán sám na sebe, ale neví, co má dělat, protože se s tím nikdy předtím nesetkal, což v něm vyvolává již zmíněný pocit bezmoci a nejistoty.

Podle Fromma existuje jediný způsob, jak se těchto pocitů zbavit – jedinec musí realizovat sám sebe ve spontánní aktivitě, která spočívá v uvědomění si sebe samého jako aktivního a tvořivého individua. Hlavními dvěma složkami spontaneity jsou láska ve smyslu spojení s druhým za předpokladu zachování vlastního já, a práce jakožto tvůrčí činnost. Seberealizace na druhé straně tkví v aktivním myšlení, v realizaci celé osobnosti a v opravdovém vyjádření svých smyslových, citových a rozumových schopností. Touto seberealizací ve spontánní aktivitě jedinec dosáhne pozitivní svobody, nebo jak ji nazývá Fromm, "svobody k". Pomocí pozitivní svobody se jedinec opět spojí se světem, s lidmi,

¹²¹ FROMM, pozn. 42, s. 31–33, 39–41, 64–66.

s přírodou i se sebou samým, a přesto zůstane nezávislým a jedinečným individuem se svou vlastní integritou.¹²²

V případě, že společenské, ekonomické a politické podmínky tuto seberealizaci ve spontánní aktivitě neumožní, vyřeší jedinec svůj pocit nejistoty a osamělosti podrobením se někomu, kdo mu znovu tento ztracený pocit jistoty poskytne, a to i za cenu toho, že ho to zcela připraví o jeho individualitu, integritu svého já a o svobodu. V takovém případě jedinec propadne jednomu z takzvaných mechanismů úniku.¹²³

4.1.1. Mechanismy úniku

Erich Fromm jmenuje tři mechanismy úniku, a sice autoritářství, destruktivitu a automat konformity, které vyplývají z nejistoty a osamělosti jedince. Jedná se o mechanismy, jež jedinec využívá proto, aby unikl své bezmoci, ačkoli to pro něj bude znamenat ztrátu svobody. Tyto mechanismy jedinci navodí pocit bezpečí, ale zároveň z něj udělají nástroj bez vlastního já, který je využíván k účelům někoho jiného.

Erich Fromm zmiňuje, že existuje více mechanismů úniku, ale tyto tři výše zmíněné mechanismy zásadně ovlivňují společenský proces, a proto je jejich objasnění důležité pro pochopení určitých psychologických jevů ve společnosti.¹²⁴

Autoritářství

První mechanismus úniku spočívá ve sklonu jedince vzdát se své nezávislosti tím, že nalezne jinou osobu či věc, ke které se připoutá a která mu nahradí primární vazby, jež ztratil během procesu individualizace. Toto spojení jedince s někým či něčím mimo něj mu napomůže utéct od pocitu osamění.

Tuto formu mechanismus úniku můžeme pozorovat v masochistických či sadistických sklonech, jež se, jak jsme si vysvětlili ve druhé kapitole, zakládají na podřízenosti nebo ovládnutí. Oba tyto sklony pomáhají jedinci uniknout od pocitu osamění a bezmocnosti. Ačkoliv se zprvu zdá, že jsou sadismus a masochismus odlišnými tendencemi, není to tak úplně pravda, neboť obě tendence vycházejí z neschopnosti jedince unést své osamění. Z tohoto důvodu mají oba sklony vytyčený stejný cíl, a sice navázat symbiotický vztah, pomocí kterého jedinec tento pocit překoná. Během symbiózy spojí jedinec své individuální já s vlastním já někoho jiného, čímž se obě osoby v tomto vztahu stanou na sobě navzájem závislé. Jediný

¹²² FROMM, pozn. 42, s. 29, 79, 135, 137.

¹²³ FROMM, pozn. 42, s. 29, 79.

¹²⁴ FROMM, pozn. 42, s. 79.

rozdíl spočívá v tom, že masochista chce být pohlčen jinou osobou, mezitímco sadista chce pohltnout jinou osobu. Avšak výsledek je v obou případech stejný. Jedinec kvůli tomuto symbiotickému vztahu ztratí své individuální já, jež s sebou nese břemeno svobody v negativním slova smyslu, které není schopen unést.¹²⁵

Erich Fromm říká, že sadistické a masochistické sklony můžeme najít v charakteru jedince společně, a proto bývá tento charakter označován jako sadomasochistický. Fromm však raději používá výraz autoritářský charakter, protože pojem sadomasochistický je spojen s neurózou a perverzí. Kromě toho Erich Fromm říká, že pojem autoritářský se hodí pro popis sadomasochistického charakteru, neboť ten je založen na postoji jedince k autoritě. Jedinec s těmito sklony na jedné straně miluje svou autoritu a chce se jí podřídít, ale na straně druhé chce být sám někomu nadřazenou autoritou.¹²⁶

Destruktivita

Destruktivita je také zakořeněna v pocitu osamělosti a bezmocnosti, ale na rozdíl od autoritářství se vypořádává s pocitem bezmocnosti vůči okolnímu světu skrze jeho zničení. Jedinec, jenž využívá tento mechanismus, sice nadále zůstává osamělý, ale už je to pro něj osamělost v pozitivním smyslu, protože se nadále nemusí bát, neboť zničil objekty, které by ho mohly svou mocí zničit.

Je však zapotřebí rozlišovat dva druhy destruktivních tendencí. První druh destruktivity je výsledkem určité situace, ve které jedinec musí reagovat na útoky na vlastní život, nebo na myšlenky, se kterými se ztotožňuje. V takovém případě se jedná o racionální typ destruktivity.

V případě destruktivity jako mechanismu úniku se jedná o její druhý typ, který spočívá v tom, že jedinec čeká na vhodnou příležitost, aby mohl svou destruktivitu použít. Erich Fromm upozorňuje na to, že tento typ destruktivity je propojen s úzkostí a zkrácením životních plánů. Úzkost je pocit člověka, který vyplývá z jeho pocitu ohrožení. V případě jedince, jež trpí osamělostí a bezmocností, je tento pocit stálý, neboť se cítí být ohrožený celým okolním světem. Z tohoto důvodu je úzkost jedním z rozšiřujících znaků destruktivity. Druhým rozšiřujícím znakem je dle Fromma již zmíněné zmaření životních plánů, protože jedinec kvůli bezmocnosti a osamělosti není schopen uskutečňovat své smyslové, emocionální a intelektuální možnosti. K uskutečnění takových možností jedinec potřebuje vnitřní jistotu a spontaneitu, kterou však nemá.

¹²⁵ FROMM, pozn. 42, s. 79, 84, 88.

¹²⁶ FROMM, pozn. 42, s. 90, 92.

Erich Fromm dále říká, že míra destruktivity závisí na tom, jak moc je omezováno uskutečňování života daného jedince. Pokud je život jedince ohrožen, pak zde můžeme pozorovat větší destruktivní sklony než v případě, kdy má jedinec možnost svůj život plně uskutečňovat. Z toho vyplývá, že „destruktivita je únik z neprožívaného života“.¹²⁷

Automat konformity

Posledním mechanismem úniku, jenž má velký společenský význam, je automat konformity. Tento mechanismus je nejběžnějším řešením úniku od svobody v moderní kapitalistické společnosti. V případě tohoto mechanismu zmizí rozpor mezi vlastním já a světem, a tudíž i pocit osamělosti a bezmocnosti díky tomu, že jedinec přestane být sám sebou a začne se chovat na základě modelu, který je předepsaný kulturou, v níž žije, a proto se stane přesně takový, jak se od něj očekává. Tímto způsobem se z jedince stává automat, který je stejný jako miliony dalších automatů kolem něj. Díky tomu již nemá pocit samoty, avšak za cenu toho, že zcela ztratil své individuální já.

Pro tento mechanismus úniku je typické takzvané pseudomyšlení, jež se vyznačuje tím, že jedinec prožívá myšlenky, city a vjemy, které mu byly vnuceny zvenčí anonymní autoritou jako své vlastní, a dokonce je daný jedinec přesvědčen, že se o jeho vlastní myšlenky jedná. Stejným způsobem to funguje i v případě rozhodování, kdy má jedinec pocit, že se rozhoduje sám za sebe, přitom je však jeho rozhodnutí ovlivněno mnoha vnějšími činiteli. Toto pseudomyšlení ve výsledku vede ke vzniku pseudojá, které dělá vše, co se od něj očekává a které se uzpůsobuje kulturním vzorcům. Toto pseudojá nakonec zcela nahradí jedincovo skutečné já, čímž ho jedinec zcela ztratí. Osoba, která se neustále přizpůsobuje svému okolí, žije v neustálém stavu nejistoty, neboť se obává, že nenaplní očekávání ostatních.¹²⁸

4.2. Svobodná volba

Erich Fromm se dále zabývá problematikou svobodné volby, kterou popisuje jako funkci, jež je obsažena v charakterové struktuře dané osoby. Někteří jedinci mají ve své charakterové struktuře dané, že si mohou zvolit pouze zlo a někteří, že si mohou zvolit pouze dobro. Avšak ve většině případů je tomu tak, že jedinec bojuje s protikladnými sklony, které řeší možností volby.

¹²⁷ FROMM, pozn. 42, s. 97–100.

¹²⁸ FROMM, pozn. 42, s. 100–104, 107, 110.

Na základě možnosti svobodné volby rozlišuje Erich Fromm dva odlišné významy svobody. V prvním případě je svoboda součástí charakterové struktury plně vyzrálé, produktivní osobnosti. Jedná se o osobu, která je stejně tak svobodná, jako je i milující a nezávislá. Jedná se o osobu, jež „nemá svobodu si zvolit zlo“¹²⁹ a tudíž je úplně svobodná.

Druhý význam svobody spočívá v samotné možnosti volby. Erich Fromm říká, že se jedná o svobodnou volbu mezi dvěma protikladnými alternativami, nikoli o volbu mezi dvěma stejně dobrými možnostmi. V takovém případě je zapotřebí, aby jedinec při svém rozhodování následoval hlas svého rozumu, zdraví a svědomí a vyvaroval se naslouchání svých iracionálních vášní.

Při této volbě mezi lepší a horší možnostmi hraje zásadní roli vědomí jedince, přesněji „vědomí toho, co znamená dobré a co znamená zlé; který čin je v konkrétní situaci vhodným prostředkem k žádanému cíli; vědomí o tom, jaké jsou síly skryté za zjevným přáním, to znamená objev nevědomých přání; vědomí reálných možností, mezi nimiž se volí; vědomí následků jedné volby v protikladu k následkům druhé volby; vědomí toho, že vědomí jako takové je neúčinné, pokud není doprovázeno vůlí jednat, připraveností podstoupit utrpení frustrace, jež je nutným důsledkem jednání, které je v protikladu k něčím vášním.“¹³⁰

Erich Fromm vysvětluje pojem vědomí ještě trochu podrobněji. Říká, že vědomí jedince závisí na jeho vlastní zkušenosti. Jedinec si musí dané věci sám prožít a následně osvojit, aby si je byl schopen uvědomovat. Nestací, že převezme určité hodnoty shora od nějaké autority, povědomí o dobru a zlu musí vyplývat z jeho vlastní zkušenosti. Kromě toho si jedinec musí uvědomovat svou vlastní vnitřní rovnováhu, skryté důvody, které ho k činu motivují, a následky činu.

Především si však musí být vědom toho, kdy dochází ke skutečné volbě, během které volí ještě mezi dvěma reálnými možnostmi. Jedinec musí umět rozpoznat okamžik, ve kterém je ještě natolik svobodný, aby se mohl řídit svým rozumem, neboť nadále v běhu svých rozhodnutí již svobodný není. Svoboda v tomto smyslu je podle Fromma pouhým pojmem, který odpovídá „aktu osvobození se v procesu ustavičné volby“, jenž se rovná „jednání na základě vědomí o alternativách a jejich důsledcích.“¹³¹

¹²⁹ FROMM, pozn. 21, s. 155.

¹³⁰ FROMM, pozn. 21, s. 155–156.

¹³¹ FROMM, pozn. 21, s. 153–160, 167.

5. Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo analyzovat politické a sociální postoje Ericha Fromma na základě jeho děl. Nejvíce jsme se zaměřili na postavení člověka v moderní kapitalistické společnosti, pro jehož pochopení bylo důležité objasnit osobnost člověka a její důležitou součást, a sice charakter. Neopomenuli jsme ani Frommovu vizi nové společnosti v podobě komunitárního socialismu. Celou problematiku jsme ještě více rozšířili, když jsme se zabývali Frommovým pohledem na svobodu.

Abychom získali o jeho postojích ucelený obraz, v první kapitole jsme se nejdříve zaměřili na život Ericha Fromma a jeho myšlenkové začlenění do koncepce Frankfurtské školy, pro kterou bylo jeho zkoumání velkým přínosem. Následně jsme se ve druhé kapitole zabývali Frommovým pohledem na osobnost člověka. Nejvíce nás přitom zajímala lidská přirozenost, jež je pro všechny osoby stejná a charakter, který od sebe jedince odlišuje a který dle Fromma utváří velkou část osobnosti člověka. V rámci této kapitoly jsme si vysvětlili pojem orientace charakteru. Tato orientace podle Fromma určuje, jakým způsobem se člověk vztahuje ke světu a k jiným lidem. Na tomto základě rozlišuje mezi produktivní a neproduktivní orientací a také mezi prožitkovou a vlastnickou orientací. Rozdíly mezi těmito druhy orientací jsme si v rámci této kapitoly podrobně vysvětlili. Ve třetí kapitole jsme se zaměřili na společnost jako takovou, dále na vývoj kapitalistické společnosti a na podobu charakteru společnosti ve 20. století. Erich Fromm vnímá tento charakter negativně, a proto ukazuje možné cesty z kapitalistické společnosti a navrhuje, jak by podle něj měla vypadat zdravá společnost, čímž jsme se zabývali v poslední části této kapitoly. Celou práci jsme zakončili jeho myšlenkami k problematice svobody. Objasnili jsme si dva aspekty svobody: "svobodu od", která vzniká důsledkem procesu individualizace a "svobodu k", která je potřebná pro to, aby byl člověk opravdu svobodný. Vzhledem k tomu, že společenské, ekonomické a politické podmínky kapitalistické společnosti neumožňují seberealizaci ve vlastní spontaneitě, která je základem svobody k, tak musí lidé hledat jiné způsoby, jak utéct od svobody od. Z tohoto důvodu volí mechanismy úniku, kvůli kterým zcela ztrácí své vlastní já. Tyto úniky jsme představili v další části čtvrté kapitoly. V poslední části této kapitoly jsme rozebrali Frommovo stanovisko k problematice svobodné volby, která dle něj závisí na vědomí jedince.

Frommovy postoje lze dle mého názoru rozdělit do dvou základních linií, a sice do linie odvíjející se od kapitalismu a do linie odvíjející se od komunitárního socialismu. Pro větší přehlednost uvádím obě linie ve schématech.

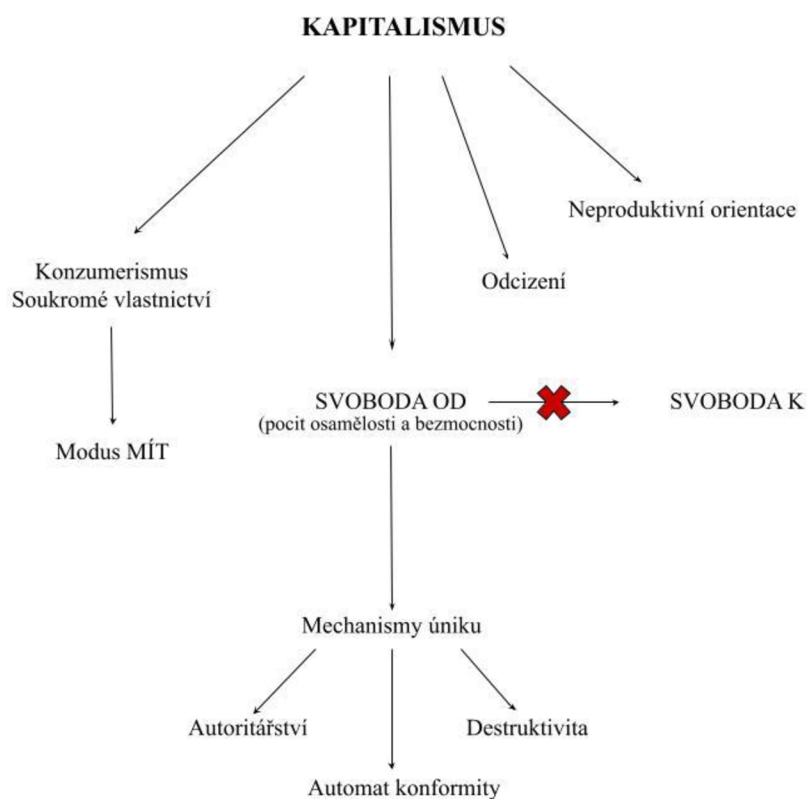

Schéma 1
Linie kapitalismu
Zdroj: vlastní

Jak znázorňuje Schéma 1, linie kapitalismu se odvíjí od Frommova pojetí kapitalistické společnosti, na kterou nahlíží velmi negativně, protože podle něj má její struktura negativní vliv na formování osobnosti člověka. V kapitalistické společnosti neexistuje solidarita mezi lidmi, neboť každý myslí pouze na svůj vlastní zisk a na to, jak by ho mohl zvýšit, a to i za cenu toho, že využije jinou lidskou bytost jako prostředek k dosažení svého cíle. Lidé v kapitalistické společnosti se vůbec nezajímají o náplň své práce nebo k čemu jejich práce vede, jediné, co je zajímavé, je zisk, za který si nakoupí mnoho nepotřebných věcí, o jejichž původu a kolikrát ani využití nevědí také nic. Jejich cílem je prostě vlastnit co nejvíce, neboť jejich majetek určuje jejich postavení ve společnosti i celou jejich osobnost. Charakter moderní kapitalistické společnosti se vyznačuje odcizením všeho a všech. Z výše uvedeného vyplývá, že lidé v kapitalistické společnosti mají ve svém charakteru zakořeněnou neproduktivní

a vlastnickou orientaci neboli modus "mít", jež jim zabraňují v cestě k pozitivní svobodě a k plnohodnotnému bytí. Proto vyhledávají mechanismy úniku, kvůli kterým ztrácí své vlastní já, což ve výsledku může vést k duševnímu onemocnění. Z tohoto důvodu hledá Erich Fromm cestu ke zdravé společnosti. Ideální podobu zdravé společnosti vidí v komunitárním socialismu, který můžeme považovat za začátek druhé linie jeho postojů.

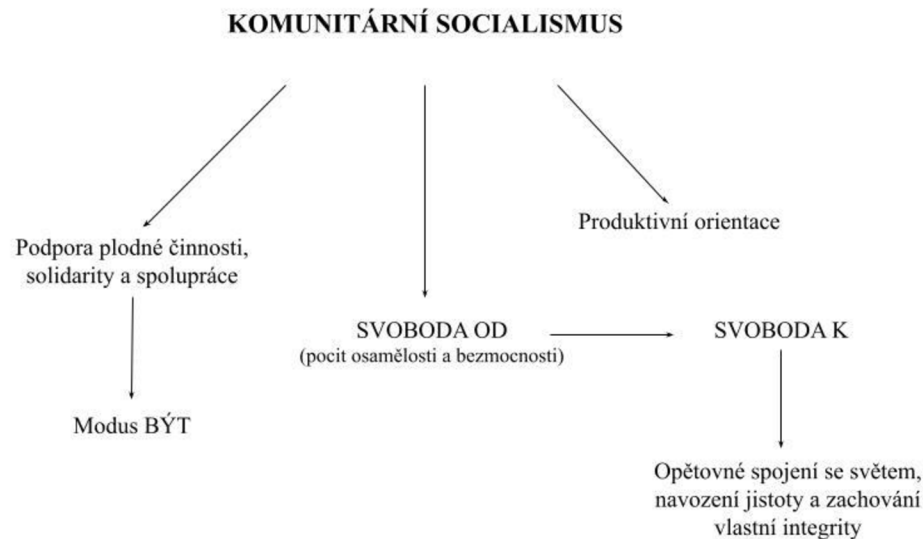

Schéma 2
Linie komunitárního socialismu
Zdroj: vlastní

Schéma 2 znázorňuje, k čemu by mohla vést Frommova vize nové společnosti v podobě komunitárního socialismu. Sociální a ekonomické podmínky komunitárního socialismu by umožnili jedinci seberealizaci ve vlastní spontaneitě, a tudíž by mu umožnili dosáhnout pozitivní svobody, pomocí které by se jedinec zbavil pocitu izolovanosti a bezmocnosti, neboť by se znovu spojil se světem, s přírodou i sebou samým, a přesto by si zachoval svou vlastní integritu, čímž by znovu získal pocit jistoty. Kromě toho by struktura této společnosti člověku umožnila vztahovat se ke světu produktivně skrze rozum a lásku. Skrze podporu tvůrčí činnosti a solidarity mezi lidmi by potom umožnila změnu orientace z modu "mít" na modus "být". Z výše uvedeného tedy vyplývá, že by komunitární socialismus měl vést k osobnímu rozvoji jedince čili k plnohodnotnému bytí.

Je však důležité brát na zřetel, že celá tato představa nové společnosti není dostatečně ucelená na to, aby byla v praxi proveditelná. Podstatné je, že Fromm svými postoji ukazuje, že

podoba kapitalistické společnosti má mnoho negativních důsledků, a proto je zapotřebí, aby lidé uskutečnili nějakou změnu.

Celý charakter společnosti 20. století tak, jak ho Erich Fromm popsal, odpovídá dle mého názoru charakteru společnosti 21. století. Lidé jsou sami sobě i všemu kolem sebe odcizení a zaměřují se na vlastnění, čímž stále roste míra konzumerismu. Žijeme ve společnosti, kde nikdo není sám sebou, neboť se všichni podřizují automatu konformity, protože mají strach z negativní svobody. Tato podoba společnosti má však na osobnost člověka mnoho negativních důsledků, a tudíž je čas na změnu. Z tohoto vyplývá, že jsou myšlenky Ericha Fromma i dnes velmi aktuální, a proto jsem se rozhodla je skrze tuto bakalářskou práci přiblížit všem čtenářům.

6. Seznam literatury

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Vydání třetí, v Portále první. Přeložil Bedřich PLACÁK. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1542-4.

FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie*. Přeložila Jindra HUBKOVÁ. Praha: Earth Save, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha: Aurora, 1997. ISBN 80-85974-18-5.

FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Přeložil Miroslav ZŮNA. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. ISBN 80-85637-29-4.

FROMM, Erich. *Mít, nebo být?* Vydání páté, v tomto překladu třetí, v Portále první. Přeložil Jan LUSK. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1646-9.

FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno: L. Marek, 2004. ISBN 80-86263-53-3.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Přeložila Vlastislava ŽIHLOVÁ. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9.

FROMM, Erich. *Umění být*. Vydání druhé, přepracované, v Portále první. Přeložili Vlastislava ŽIHLOVÁ a Milan VÁŇA. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-086-0.

JEFFRIES, Stuart. *Grandhotel nad propastí: životy myslitelů frankfurtské školy*. Přeložil Petr FANTYS. Brno: Host, 2022. ISBN 978-80-275-0830-3.

VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé strany Zelených: diskursivní analýza. Teritoria*. Praha: Matfyzpress, 2011. ISBN 978-80-7378-153-8.

7. Seznam internetových zdrojů

Erich Fromm & Humanistic Psychoanalysis [online]. The Glaring Facts. 2013. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20130121222920/http://www.theglaringfacts.com/psychology/erich-fromm-humanistic-psychoanalysis/>.

Gesellschaft (society) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno) Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/045-281.pdf>. [cit. 2024-04-16].

Gesellschaft, gute (society, good) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/047-282.pdf>. [cit. 2024-04-16].

Haben oder Sein (having or being) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/059-204.pdf>.

MAVADA, Radim. *Škola frankfurtská* [online]. Sociologická encyklopedie. 2017. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kola_frankfurtsk%C3%A1

Orientierung, produktive (orientation, productive) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/096-246.pdf>.

SOJKA, Milan. *Kapitalismus* [online]. Sociologická encyklopedie. 2017. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kapitalismus>.

Sozialismus (socialism) [online]. Erich Fromm online. (Nedatováno). Dostupné z: <https://fromm-online.org/wp-content/uploads/glossar/120-280.pdf>.